

Tanja Rajković

NOŠNJE CRNOGORSKOG PRIMORJA

I DIO

Narodne nošnje zauzimaju veoma značajno mjesto u našoj tradicionalnoj kulturi. Njihov značaj u prošlosti nesumnjivo je bio velik jer su, pored svoje osnovne funkcije zaštite tijela, bile i jasan pokazatelj statusnog i socijalnog položaja, etničke i vjerske pripadnosti, uopšteno, važan elemenat spoljašnje identifikacije. Tokom vremena su, kao uostalom i svi drugi kulturni elementi, trpjele brojne promjene, mijenjale se i prilagođavale u zavisnosti od datih prilika i shvatanja ljudi u pojedinim epohama.

Nošnje su na svom razvojnem putu bile izložene mnogim kulturno- istorijskim i društveno-ekonomskim uticajima što je bilo od presudnog značaja za njihov izgled. S obzirom da naše kulturno nasljeđe seže u daleku prošlost, razumljivo je da ono sadrži mnogobrojne elemente koji su se uzajamno prožimali i stapali. Različiti kulturni slojevi vjekovima su se taložili duž obale današnjeg Crnogorskog primorja. Ono je bilo stjecište raznih kultura i civilizacija, počev od starobalkanskog ilirskog stanovništva, preko grčkih kolonista, antičkih Rimljana i potom Slovena. Dalji dodiri i susreti sa drugim narodima, koji su duže ili kraće boravali na ovim prostorima prisutnost najprije Vizantije, srpske i bosanske srednjovjekovne države, Turaka, Venecije, Rusa, Francuza i Austrije, ostavili su neizbrisive tragove u tradicionalnoj kulturi ove oblasti.

Bitan faktor pri proučavanju nošnji svakako je i vjerski sastav stanovništva. Veoma često je religija imala presudan uticaj u gotovo svim sferama materijalnog i duhovnog života i kulture uopšte. Poznato je da se Hrišćanstvo širilo u prvim vjekovima nove ere po čitavom području nekadašnjeg Rimskog carstva i da sredinom XI vijeka dolazi do podjele jedinstvene hrišćanske crkve na zapadnu - rimokatoličku i istočnu, odnosno pravoslavnu crkvu. Ovim raskolom pojedini južnoslovenski narodi potpadaju pod uticaj jedne ili druge crkve. Sa širenjem Otomanskog carstva od XV vijeka na dalje, mnogi djelovi Crne Gore bili su zahvaćeni procesom islamizacije što je, svakako, doprinijelo nastajanju brojnih razlika u svim sferama duhovnog i materijalnog života stanovništva ovih prostora.

Pored pomenutih činilaca, veliki uticaj na konačan izgled nošnji imala su migraciona strujanja koja su se zadnjih vjekova, sa većim ili manjim intezitetom, gotovo neprekidno odvijala u oblasti Jadranskog primorja. Uzroci migracija, bez detaljnijeg osvrtu na tu temu, mogli su biti različite prirode (istorijski, ekonomski, geografski, psihološki itd). Kao rezultat brojnih migracionih kretanja stanovništva, u određenom periodu u prošlosti, javljale su se i promjene u demografskoj i etničkoj strukturi određenog područja. Sastav stanovništva je, kako ističe Cvijić, ono što daje osnovno obilježje jednoj etničkoj cjelini, jer svaka etnička zajednica ima svijest da je posebna cjelina prema susjedima i drugim etničkim zajednicama.¹ U vezi s tim, bitno je da se utvrde i odnosi novodoseljenog i starosjedilačkog stanovništva i promjene koje se javljaju kao rezultat tih odnosa. Naime, pojedini prihvaćeni elementi prilagođavali su se prema vlastitim estetskim shvatanjima određene grupe, pa su oni dobijali svoje oblike i dimenzije, svoj kolorit i kompoziciju što je, u krajnjem ishodu, dalo specifična obilježja, ne samo nošnjama, već i kulturi uopšte.

Na konačan izgled nošnji svakako su bitno uticali određeni geografsko - klimatski uslovi oblasti u kojoj su one nastale. Oni su pružali određene uslove za jedan ili više načina privređivanja, što je znatno uticalo na opšte odrednice narodnog života.

U okviru tradicionalnog odijevanja uočljive su razlike između gradskog i seoskog stanovništva. Dok su u jugoistočnom dijelu Crnogorskog primorja dominirali tursko-orijentalni uticaji,² u ostalim gradovima Primorja građanska odjeća se prvenstveno razvijala pod uticajima zapadne Evrope, što je bilo naročito izraženo u Boki Kotorskoj. Istina, islamska kultura je ostavila svoj trag i u sjeverozapadnom dijelu Boke (Herceg Novi, Risan), koji je bio dva vijeka pod turskom vlašću. Krajem XVII vijeka i ovaj dio Boke pada pod vlast Venecije. Nošnje po gradovima i varošicama jasno su reprezentovale socijalni položaj, status i mjesto u društvenoj hijerarhiji. Za seoske nošnje je karakteristično da se uzajamno mnogo više razlikuju, što je posebno izraženo u mješovitim etničkim zajednicama gdje svaka grupa ima svoje osobenosti. To se ogleda nekad u materijalu i formi, ornamentici, koloritu ili tehnici rada, a ponekad samo u detaljima koje je teško uočiti i razlikovati. Ali, ono što je zajedničko za nošnje svih grupa je da one odišu simbolikom i brojnim značenjima, odnosno da "nijemim jezikom" šalju poruke o njihovim nosiocima, dajući im individualni ili grupni identitet.

Značajna saznanja o nošnjama stičemo pri terenskom radu, preko izvještaja informatora, preko sačuvanih odjevnih cjelina ili pojedinih djelova iz muzejskih fondusa i privatnog vlasništva, kao i iz vizuelnog materijala i obilja pisanih izvora: monografija eminentnih domaćih i stranih autora, brojnih stručnih i putopisnih publikacija, prepiski, memoara, arhivske građe i slično. Čak i onda kad nošnja nije predmet istraživanja, već se ona pominje sporadično odnosno, samo kao dio nekog šireg konteksta, moguće je doći do korisnih informacija. Dosadašnja saznanja ukazuju na činjenicu da na teritoriji današnjeg

1 Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, knjiga I i II, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd 1966.

2 Ova vrsta uticaja svakako je mnogo više ispoljena u onim primorskim krajevima koji su bili pod neposrednom upravom Osmanlija, naročito u Baru i Ulcinju.

Crnogorskog primorja postoji više različitih nošnji, što nam daje mogućnost da se iz užih geografskih i etničkih cjelina izdvoje posebni varijeteti. Da bi se to postiglo, najprije je potrebno utvrditi granice rasprostranjenosti određenog tipa nošnje, vodeći pri tom računa o svim osobenostima koje ih izdvajaju od susjednih i čine specifičnim u odnosu na druge. Osobenosti se ogledaju u boji, materijalu, detaljima u kroju, ornamentici, nakitu i ukrasima i upravo one daju nošnjama svojevrstan pečat prepoznatljivosti. Svakako, neophodno je utvrditi koji su prateći elementi jedne nošnje; da li se po odjeći u određenom mjestu i okolini raspoznaju ljudi po etničkoj i vjerskoj pripadnosti; da li ona ukazuje na to da je čovjek ili žena u žalosti; da li se njome izražava bračni status jedinke ili starosna dob; da li su u svim oblastima uporedo egzistirale svečana i svakodnevna, ljetna i zimska varijanta odjeće; da li je odjeća odraz socijalnih, kulturnih, ekonomskih i političkih zbivanja u određenom vremenskom periodu i kakve su promjene u zavisnosti od tih zbivanja; koje su razlike između gradske i seoske nošnje, od kakvih su materijala one izrađivane i sl. Neophodno je obratiti pažnju na ornamentiku, boje i simboliku i ustanoviti koliko je značajna njena uloga u običajima i vjerovanjima. Najzad, potrebno je odrediti kako dolazi do ustaljivanja neke nošnje i kada ona postaje regionalni ili nacionalni identitet jednog naroda, grupe ili etničke zajednice. Svakako, nameće se mnogo pitanja čiji odgovori iziskuju iscrpne analize i naučna istraživanja, a ovaj rad je zapravo samo početna faza neke šire studije, nastao s namjerom da se na jednom mjestu sistematizuju i opišu specifične nošnje uskog crnogorskog priobalja, sa svim njihovim pratećim elementima i da se one prvenstveno sagledaju u okviru određenih kulturno-istorijskih, ekonomskih i političkih zbivanja u različitim periodima u prošlosti.

Pridržavajući se kulturno-geografskog principa, po kom je oblast Crnogorskog primorja svrstana u Jadransko-primorsku kulturnu zonu na ovom, relativno uskom prostoru, kao najkarakterističnije mogu se izdvojiti nošnje sledećih oblasti:

- **Nošnje Bokokotorskog zaliva:**
 Nošnje iz zaleđa: Krivošije i Ubli
 Rišnjanska nošnja
 Dobrotska nošnja
 Nošnja Bokeljske mornarice
- **Paštrovska nošnja**
- **Nošnje barskog i ulcinjskog okruga:**
 Spičanska nošnja
 Nošnja Mrkojevića
 Muslimanske gradske nošnje
 Anamalska nošnja
 Bregasorska nošnja
 Krajinska nošnja
 Šestanska nošnja
 Malisorska nošnja

ISTORIJSKI PREGLED BOKE KOTORSKE

Boka Kotorska se prostire na jugo-istočnom dijelu jadranske obale u podnožju planina Orijen i Lovćen. Prirodno je podijeljena na četiri manja, međusobno povezana zaliva: Toplanski, Tivatski, Risanski i Kotorski. Dijelom Boke smatra se i šire zaleđe, koje čine visoravan Krivošije, Ledenice, Ubli i udolina Grbalj. Obalom Bokokotorskog zaliva prostiru se drevni gradovi, nižu naselja, brojni kulturno-istorijski spomenici, srednjovjekovne i barokne palate, katedrale, crkve... Boka je veoma privlačna za život zahvaljujući svojim povoljnim klimatskim uslovima i moru koje je oduvijek bilo značajna spona komunikacije sa svijetom. Na njenoj istorijskoj sceni smjenjivali su se mnogi narodi koji su donosili i dio kulture stvarane u njihovim centrima, što je kao krajnji rezultat dalo specifično kulturno nasljeđe kojim ova oblast obiluje.

Prema raspoloživim podacima starosjedioci Boke bili su Iliri, narod sastavljen od više plemena,³ poznati kao vješti pomorci, brodograditelji⁴ i gusari. Risan je bio centar pomorstva, trgovine i zanatstva ilirske države. Smatra se da je najstariji grad u Boki, osnovan prema antičkim zapisima sredinom III vijeka prije nove ere. U tom periodu u Boki je živjelo moćno ilirsko pleme - Ardijeji koji su, sa svojim kraljem Agronom, uspjeli da savladaju susjedna plemena i ujedine ih u samostalnu ilirsku državu, čije je sjedište bilo u Skadru, negdje oko 250. godine prije nove ere. Njihova teritorija je obuhvatala područje od rijeke Krke do ušća Drima. Dolazili su u česte sukobe sa Grcima, koji su u istom vremenskom periodu imali svoje trgovačke kolonije u Boki. Inače, Grci su veoma rano kolonizovali jadransku obalu, a njihove kolonije su prije svega imale ulogu u daljem razvoju trgovine sa domorodačkim stanovništvom koje je nastanjivalo gradove. Vjeruje se da je postojala jaka grčka kolonija u Risnu i da je imala veoma žive trgovinske veze s grčkim kolonistima iz Drača i Apolonije. Za vrijeme vladavine kraljice Teute ardijejska država je došla do vrhunca moći. Teuta je postala kraljica nakon smrti svoga supruga kralja Agrona. U to doba "oni bjehu toliko osilili na moru da su ne samo gusarili u blizini svoje obale i plijenili tuđe lađe, već su sa svojim brzim liburnama na svoju ruku često navaljivali na mnoge grčke naseobine na jadranskoj obali, plijenili ih i pustošili i više puta se zalijetali do u samu Grčku."⁵ Česti sukobi sa Grcima dali su povoda Rimljanima, čiji su interesi ionako bili ugroženi od Ardijeja, da se umiješaju i stupe u rat sa Teutom.⁶ Naime, Rimljani su trpjeli velike štete koje su ilirski gusari nanosili rimskoj trgovini kao i trgovini grčkih kolonista, pa su nastojali da nađu povoda da spriječe ardijejsku ekspanziju koja je bila zahvatila susjedne oblasti. Pred najezdom Rimljana, Teuta se sklonila u utvrđenom Risnu koji je postao ilirski prijestoni grad (229. godine prije nove ere). Rimljani su 168. godine prije nove ere definitivno razbili otpor ilirskih plemena i njihove države, a u priobalnoj zoni formirana

3 Na teritoriji današnje Crne Gore, osim Ardijeja, živjelo je više ilirskih plemena Enheleji, Pirusti, Plereji, Labeati, Dokleati...

4 Od Ardijeja su Grci i Rimljani primili mnoge vještine brodograditeljstva.

5 Petar D. Šerović, *Iz istorije starog Risna*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, X, Kotor 1962.

6 Jačanje ardijejske države ugrožavalo je interese Rimljana koji su težili širenju rimske vlasti na suprotnoj jadranskoj obali.

su naselja rimskih građana (u Risnu, Budvi, Acruviju,⁷ Ulcinju). Risan je i u rimskom periodu bio glavno naselje Boke, pa se od ilirskog perioda sve do XII vijeka čitava Boka nazivala Risanski zaliv.⁸ Smatra se da su Ardijeji deportovani u unutrašnjost zemlje i da su vremenom Iliri primali rimsku upravu i kulturu što je naročito izraženo u primorskoj zoni, dok se u zaleđu mnogo duže održao starosjedjelački ilirski elemenat. Dugotrajan proces romanizovanja obale i viševjekovna rimska vladavina, koja je trajala skoro 650 godina, ostavili su veoma jake latinske uticaje koji su se očuvali i u kasnijim vjekovima.

Nakon propasti Zapadnog rimskog carstva 476. godine Boka pripada Vizantiji, odnosno Istočnom rimskom carstvu, pod čijom vlašću ostaje do 1185. godine, to jest do ulaska Boke u sastav srpske srednjovjekovne države Raške. Dolaskom Slovena na jadransku obalu početkom VII vijeka, Boka je primila čisti slovenski karakter. Iako se kroz brojnu literaturu navodi da je Vizantija imala Boku od 476. – 1185. godine, jasno je da se po dolasku Slovena organizacija te vlasti remeti, a u pojedinim razdobljima gubi i svaki uticaj, naročito nakon organizovanja i uspostavljanja dukljansko-zetske države Vojislavljevića. Tada se, po popu Dukljaninu, u Boki smjenjivao suverenitet Vizantije i zetskih vladara.⁹ Kada se kralj Mihailo Vojislavljević oslobodio vizantijske prevlasti, Kotor se našao u sastavu dukljanske kraljevine i bio je prijestolni grad sa vlastitom upravom, skupštinom i knezom na čelu.

Krajem XII vijeka Zetu i Rašku u jednu državu objedinjuje župan Stevan Nemanja i ona, kao takva, postoji skoro dva vijeka od 1185. – 1371. godine. Vrijeme vladavine Nemanjića je zabilježeno kao period mirnog života, sigurnosti i privrednog napretka, kada Boka doživljava svoj procvat. U okviru ekonomske i državne sigurnosti cvjetaju prosveta, kultura i umjetnost.¹⁰ Za vrijeme Nemanjića kotorska opština obuhvata Risanski i veliki dio Tivatskog i HercegNovskog zaliva - Lastvu, Tivat, Prevlaku, Lušticu, Krtole. Kralj Milutin mu 1307. dodjeluje još i Grbalj, Mirac, Ledinac (Njeguše) i Zalaze, a car Dušan 1351. Bijelu, Baošiče i Kruševice.¹¹ Upravljalo se po statutu grada po kojem niko nije imao neograničenu moć i svi su bili odgovorni pred zakonom. Kotorani koji su bili u službi na srpskom dvoru imali su veliki ugled i vlast i mogli su da spriječe svaku eventualnu samovolju srpske vlastele. Mnogi su bili diplomate, sudije, rukovodioci finansija i trgovine, carinici. Inače, urbanu strukturu stanovništva činilo je plemstvo i građani: trgovci, pomorci, zanatlije, lučki radnici.... Seljaci su živjeli van grada kao kmetovi. U srednjovjekovnom Kotoru, kao centru privrednog, političkog i kulturnog života države Nemanjića, snažno se razvijaju pomorstvo, trgovina, graditeljstvo i zanati. Kotor je bio glavna luka Raške i od njega su vodili svi pomorski putevi u važnije luke i gradove na Jadranu i Sredozemnom moru. Smatra se da je već u tom periodu postojala trgovačka flota i da su se lađe za ovu flotu gradile uglavnom u domaćim brodogradilištima. Pomorske veze i trgovina održavale su se sa Dubrovnikom, Venecijom, Barijem, Dračom, Ankonom, Valonom, Krfo...¹² Osim pomorske, u rukama Kotorana bila je i

7 Postoje različita mišljenja o tome gdje se nalazio nekadašnji Acruvium, pa se njegova lokacija dovodi u vezu sa Kotorom, Bigovom i Grbljom

8 Grč. Rizonikos kolpos, lat. Sinus Risonicus.

9 Draško Ščekić, *Putujući Crnom Gorom*, Podgorica 1994, 88.

10 Nav. djelo, 91.

11 Nav. djelo, 91.

12 D. Ščekić, nav. djelo, 88.

karavanska trgovina. Naročito je bila važna trgovina morskom solju, koja se u solilima proizvodila u velikim količinama i prodavala u unutrašnjosti balkanskih zemalja. Trgovalo se i sa zemljama izvan srpske države, najviše sa Mlečanima, što je bilo uređeno raznim ugovorima koje su potvrđivali srpski vladari.¹³ U vrijeme Nemanjića snažno se razvija graditeljstvo; podižu se palate, lijepe kuće, crkve, hramovi... U tom periodu se snažno razvilo i zanatstvo, pa su po svom umijeću bili poznati kotorski majstori: zlatari, kovači, oružničari, klesari, terzije, kožari, cipelari... Posebno je cvjetalo zlatarstvo, naročito u vrijeme vladavine kralja Milutina, Stefana Dečanskog i cara Dušana. Srebro i zlato se naručivalo u Kotoru u velikim količinama, kako za domaću upotrebu, tako i za izvoz u Italiju, a dobavljalo se iz bogatih rudnika Srbije (Brskovo, Trepča, Novo Brdo, Brvenik, Rudnik), sa kojima je Kotor bio povezan slobodnim i sigurnim putevima, preko Risna, Onogošta (Nikšića), Podgorice, Plava, Peći, Bara, Skadra, Danja i Prizrena.¹⁴

Za vrijeme vladavine Dušanovog sina, cara Stefana Uroša, srpsko carstvo je počelo da se raspada, a Kotor je pao pod vlast ugarskog kralja Ludovika I od 1371. do 1384. godine. Od 1384. do 1391. godine vladavinu je preuzeo bosanski kralj Tvrtko I, koji je udario temelje Herceg–Novom, važnoj izveznoj luci za bosansku trgovinu. Nakon toga, od 1391. do 1420. godine, Kotor je bio samostalna republika, za čijim posjedom teže zetski gospodari Balšići, a kasnije i Crnojevići. U tom periodu dio obale od Herceg Novog do Risna bio je u posjedu bosanske vlastele, a Grbalj, Luštica i Budva bili su, s manjim prekidima, pod Balšićima (1360. – 1421. godine).

Dolaskom Turaka u balkanske zemlje nastupa vrijeme ratova i nesigurnosti. Usljed opasnosti od turskog osvajanja Kotorani svojevoljno pristupaju Mletačkoj Republici 1420. godine, pa Kotor, Kotorški bazen s Perastom, poluostrvo Vrmac i Luštica ostaju pod njenim pokroviteljstvom sve do 1797. godine. Mletačku vlast primaju i Budva i Paštrovići, a Turci zauzimaju župu Grbalj i posjede Herceg Novog i Risna. Herceg Novi je bio turska vojna baza preko dvjesto godina, što svakako nije bilo u interesu Mlečana na čije su posjede Turci često udarali. Što brže oslobođenje od Turaka bilo je u interesu Kotora i Perasta, kao i svih priobalnih gradova ne samo Jadranskog već i Sredozemnog mora, jer su turski gusari iz Herceg Novog nanosili velike štete i otežavali komunikacije pomorske trgovine.¹⁵ Najezdom Turaka prekinute su trgovinske veze Kotora sa unutrašnjošću Balkana i taj period je zabilježen kao vrijeme brojnih ratova i gusarenja i opšte nesigurnosti i na moru i na kopnu. Nakon Karlovačkog mira 1699. godine Turci se povlače iz Boke, a Mletačkoj Republici pripadaju Herceg Novi i Risan, nakon čega dolazi do globalnih demografskih, kulturnih i ekonomskih promjena. Privredni život Herceg Novog ubrzano se razvija za vrijeme Mlečana, dolazi do uspona brodarstva, pomorske i kopnene (karavanske) trgovine, razvijaju se zanati, grade se crkve i manastiri. Do kraja XVIII vijeka Boka se snažno uzdiže, razvijaju se Dobrota, Perast, Prčanj, Stoliv, cvjetaju pomorstvo i trgovina. Pomorstvo se naročito razvija u Perastu. Interesantan je podatak Nika Lukovića da je 1800. godine Boka

13 Petar D. Šerović, *Glasnik Narodnog univerziteta Boke Kotorske*, br. 1-3, 1935.

14 Risto Kovijanić, *Trifun Kotoranin, moskovski zlatar*, *Glasnik etnografskog muzeja na Cetinju* IV, Cetinja 1965, 291.

15 Maksim Zloković, *Boka*, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, Herceg Novi, 1971, 7.

brojila oko 600 jedrenjaka, od kojih je 300 bilo osposobljeno za duge plovidbe, a plovili su redovno po Jadranskom, Jonskom, Crnom i Sredozemnom moru. Zalazili su takođe i u Sjeverno more. Tada je u Boki bilo oko 300 pomorskih kapetana i oko 3.000 momara.¹⁶ Posredstvom trgovine pristizali su i različiti kulturni uticaji koji su utisnuli pečat čitavoj kulturi Boke.

Poslije pada Mletačke republike koja je srušena u Napoleonovim ratovima, Kotor trpi česte promjene vladara. Najprije se nalazi u sastavu Austrijske carevine i ostaje pod vlašću Austrije od 1797. do 1805. godine. Zatim su uslijedile kratkotrajne vladavine Rusa 1806. do 1807, a nakon njih Francuza od 1807. do 1813. godine.

Crnogorski vladar Petar I Petrović, priskače u pomoć Kotoranima, u septembru 1813. god. i zajedno se bore protiv Francuske monarhije, pa dolazi do zajedničke devetomjesečne vladavine Crnogoraca i Bokelja. Međutim, velike sile ovo ujedinjenje ne priznaju pa se Boka daje na upravljanje Austriji. Ovaj period su obilježile brojne bune i ustanci naroda Boke Kotorske, koji do oslobađanja od Austrije dolazi 1918. godine. Od 1918. do 1941. godine Boka je dio Kraljevine SHS. Od 1941. do 1943. godine zaposjela ju je Italija, a 1945. godine je ušla u sastav Crne Gore.

* * * * *

Jasno je da su pomenute kulturno-istorijske i ekonomske prilike koje su vladale u Boki kroz vjekove svakako utisnule pečat velikom kulturnom nasljeđu ove oblasti. Pomorstvo je umnogome doprinijelo da Boka postane razvijena kulturna sredina, a značaj pomoraca je utoliko veći jer su oni dolazili u dodir sa naprednijim zemljama i prenosili njihove tekovine u naše krajeve - bili su nosioci i prenosiooci kulturnih i civilizacijskih dobara.¹⁷ Kulturni elementi koje je narod Boke primao od drugih naroda, uticali su na razvijanje njegove opšte kulture, samim tim i nošnje, što je naročito izraženo u XVIII i XIX vijeku, kada pomorci sa svojih putovanja donose razne dragocjenosti i modne detalje. Gradovi nijesu mogli dugo da zadrže svoje nacionalno obilježje u nošnji, već su bili obuhvaćeni opštom evropskom nošnjom koju su nametali pojedini veliki kulturni centri u Evropi: Venecija, Španija, Francuska.¹⁸ Kod nas se veoma rano javljaju brojni skupocjeni i uvozni materijali fabričke izrade: tanka sukna raznih boja, čoha, somot, brokat, različiti materijali od svile i dr. Podatke o tome nalazimo u raznim putopisnim bilješkama i kroz brojnu arhivsku građu - u popisima zaostavština, crkvenim i sudskim spisima i slično, a najviše u popisu prćija. Prema zapisnicima iz kotorskog arhiva, kako bilježi Kulišić, detaljno se navodi svaki dio odjeće i rublja po vrsti i kvalitetu, broj komada i novčana vrijednost i za odjeću i nakit. Zanimljivo je da pored uvezenih tkanina i skupih haljina od mokajara i francuske svile, u drugoj polovini XVII vijeka mlada nosi u ruhu i djelove narodne nošnje: jelek, ošve, zavijače, vezene marama (iellecco, osue, zaviazze, marama lavorate).¹⁹

¹⁶ Niko Luković, *Boka Kotorska*, Narodna knjiga- Cetinje, 1951, 28.

¹⁷ Nav. djelo, 31.

¹⁸ Jovan Kovačević, *Srednjovekovna nošnja balkanskih Slovena*, SAN, knj. CCXV, Beograd 195, 72.

¹⁹ Špiro Kulišić, *Etnološka ispitivanja u Boki Kotorskoj*, Spomenik CIII, Srpska akademija nauka, Beograd 1953, 200.

Dok se u u obalnim gradovima već od XIII vijeka uvoze skupocjene tkanine, u zaleđu Boke se nošnja izrađuje od tkanina domaće izrade gotovo do kraja XIX vijeka. Žene su vodile brigu o izradi odjeće za sve ukućane, starale se o proizvodnji i preradi tekstilnih sirovina, o njihovom pređenju, bojanju, pletenju i tkanju. Tkale su platnene, suknene, čak i svilene tkanine, krojile ih, šile i najzad ukrašavale. U okviru domaće radinosti u Boki se gajila svilena buba i zabilježen je podatak da se oko 1800. godine iz Boke izvozilo godišnje do 10.000 funti svile. Sredinom XIX vijeka u Prčnju je postojala predionica, a u istom periodu je u hercegrovskom kraju radilo šest, a u Kotoru sedam predionica u kojima se proizvodila svila. Za izradu domaćih tkanina najviše se koristila vuna, lan i brnestra (žuka), a znatno manje pamuk i svila. Kako navodi Niko Luković "za prosti narod najbolje su zanatlije žene, koje tkaju rašu, sukno i platno i od toga ljudima odjelo načinjaju; za višu klasu ljudi ima po gradovima razni maistora; na pr. zlatara, šavaca (terzija), crevljara, šeširdžija i dr".²⁰

MUŠKA I ŽENSKA NOŠNJA IZ KRIVOŠIJA

Dok su kroz krojeve, materijale, ukrašavanje odjeće i nazive u nošnjama priobalnih gradova jasno vidljivi zapadno-mediteranski uticaji i odlike, u zaleđu Boke su karakteristične nošnje dinarskog tipa. Kao primjer mogu se izdvojiti nošnje Krivošija - planinskog karsnog kraja koji se proteže na nekadašnjoj tromeđi stare Crne Gore, Boke i Hercegovine i jugozapadno od njih Ubala - sela iznad Risna. U ovim nošnjama vidljivi su hercegovačko-crnogorski elementi, što je potpuno razumljivo s obzirom na neposrednu blizinu dinarskog zaleđa i viševjekovna migraciona kretanja iz Crne Gore i Hercegovine koja su se odvijala u ovom dijelu Primorja. Do jednog velikog migracionog talasa došlo je krajem XVII vijeka, nakon oslobođenja od Turaka, kada je iseljeno gotovo svo tursko stanovništvo a i izvjestan broj domaće populacije, nakon čega dolazi do znatnijeg naseljavanja stanovnika iz susjednih oblasti Crne Gore i Hercegovine.

Nošnja muškarca iz Krivošija sastoji se od: bijele platnene košulje dugih rukava; širokih gaća tamne boje, crvenog džamadana, svijetlo zelenog ili žućkasto bijelog gunja i jeleka crvene boje, na koji su se našivale toke.²¹ Toke su srebrne, a ponekad i pozlaćene pločice (šljivice), najčešće ukrašavane nijelo tehnikom, koje su nanizane u više horizontalnih redova. Iznad šljivica je šest većih srebrnih ploča - kanata, koje su se ukrašavale tehnikom iskucavanja, granulacije, filigrana ili nijela. Ivce na prsima su se ukrašavale sa više srebrnih ili pozlaćenih okruglih dugmadi. Na nogama su nošene bijele suknene dokoljenice, pletene čarape i opanci od goveđe kože - oputaši. Oko struka se opasavao kožni pojas - silav, za koji se zaticalo par kubura i jatagan, arbije (za nabijanje baruta), fišeklije i uljarice, a o ramenu se nosila duga puška - džeferdar. Preko silava se opasavao dug svileni pojas - trombolos ili crveni tkani pas. Na glavi je nošena plitka kapa koju je činio crni svileni obod

²⁰ N. Luković, nav. djelo, 38.

²¹ Iako se na raznim likovnim prikazima Krivošijana uočavaju toke, sigurno ih nije mogao svako posjedovati, jer je jelek sa tokama bio najskuplji dio muške nošnje.

- deravija i crveno čojano tjeme - tepeluk. Preko svega se ogrtala tamna vunena struka - pravougaoni ogrtač od vune ili kostrijeti, sa bogatim resama na krajevima. Osnovni elementi ove nošnje su isti kao i kod svitne crnogorske nošnje, samo što je u skladu sa ekonomskim mogućnostima imao zavisilo od kakvog je materijala izrađena i koliko je ukrašena.

Ženska nošnja iz Krivošija je nastala kombinacijom haljetaka stare hercegovačke i crnogorske nošnje i sastoji se od duge bijele košulje koja doseže do iznad članaka i veže se, pomoću dvije trake sa kičankama, na otvoru ispod vrata. Preko košulje se nosila crvena jaketa sa dugim uskim rukavima, ukrašena zlatovezom, a oko pasa vunena pregača (opregljača), koja je uska i kratka, ovalne donje ivice, ukrašena žutim i crvenim ornamentima i raznobojnim dugim resama sa tri strane.²² Preko košulje i jakete se nosio bijeli koret (zubun), koji je zvonasto padao do koljena i blago je naglašen u struku. Koret je oivičen uskom trakom crne ili tamnoplave boje, a duž ivica prsiju je ukrašen našivenom raznobojnom trakom. Na nogama su nošene šarene pletene čarape i opanci od opute. Od nakita su se nosili oboci, đerdan - ogrlica od kovanog srebrnog novca i pafte - srebrne kopče na pojasu. Kosa se dijelila na sredini i uplijetala u dvije pletenice koje se spuštaju pri licu. Od tjemena se pokrivala bijelom pokrivačom, koja izgleda kao veo i kači se iza ušiju, a nosile su ih udate žene, jer su djevojke ispod vela nosile crvenkapu.²³

MUŠKA I ŽENSKA NOŠNJA IZ UBALA

Nošnje iz Ubala, koje su za dug vremenski period ostale nepromijenjene, mogu poslužiti kao primjer očuvanja kulturnog identita u novoj geografskoj i kulturnoj sredini. Stanovništvo koje je nastanilo ovu oblast krajem XVII vijeka, mahom iz Hercegovine, u svojoj kulturnoj zatvorenosti uspjelo je da sačuva svoja autohtona obilježja, samim tim i nošnju. Bez obzira na neposrednu blizinu Primorja i na to što se do sredine XIX vijeka promijenio čak i kostim u krajevima iz kojih se ovo stanovništvo odselilo, u Ublima se ustalila starija varijanta kostima iz vremena njihovog doseljavanja u Boku.²⁴

Vlaho Bukovac: Čovjek i žena sa Ubala

22 Ljiljana Gavrilović, *Kostimi iz Boke Kotorske na akvarelima Nikole Arsenovića*, Glasnik Etnografskog muzeja 67-68, Beograd 2004, 33.

23 Nav. djelo, 33.

24 Nav. djelo, 29.

Stara muška nošnja iz Ubala je tipična odjeća stočara izrađena od vunениh materijala. Sastoji se od bjelače- haljine od bijelog sukna sa rukavima, dužine do iznad koljena, cijelom dužinom otvorene, koja se veže s kratkim uzicama ispod vrata i koja se u XVIII vijeku nosila bez košulje ili bilo kog drugog odjevnog predmeta ispod nje.²⁵ Gaće su rađene od sukna modre ili crne boje, veoma široke, dužine do koljena, a oko struka se opasavao silav i crveni tkani pojas. O pojasu se nosilo oružje- par kubura i nož, a o ramenu duga puška. Preko bjelače se ogrčala siva vunena struka, a na glavi se nosila plitka kapa sa crnim obodom i crvenim tepelukom. Na nogama su se nosili bijele neukrašene dokoljenice (tozluci) do koljena, a preko njih kratke čarape pletene od raznobojne vune i opanci. Opanci su obuća koja se najviše nosila u Crnoj Gori, pravljeni od goveđe kože sa jednostavnim prepletom od opute. Jako su niski i nemaju potpetica, a vrh im je zašiljen i stisnut u kljun. Prednji dio opanka je upleten oputom - tankim trakama ovčije kože, koje se pružaju poprečno, sa jednog kraja na drugi. Duž središnjeg dijela opanka plela su se tri četiri reda kojim se pokrivala samo polovina stopala, pa se pravio mali kaiš, takođe od opute, kojim se obuhvata stopalo i kojim se povezuje prednji dio sa bočnim stranama opanka. Zimi, ili kada bi se koža na opancima izlizala, stavljali su se obojci- ulošci od sukna. Novija varijanta muške nošnje iz Ubala, krajem XIX vijeka ima sve elemente crnogorske suknene nošnje-košulju, džamadan, gunj, široke gaće i struku tamnijeg kolorita.

Ženska nošnja iz Ubala ima karakteristike dinarskog tipa nošnji. Sastoji se od bijele lanene košulje, dužine do iznad članaka, sa dugim rukavima koji se zvonasto šire. Ukrašena je na prsima i rukavima vezom od raznobojnog konca ili svile, rađenim u stilizovanom geometrijskom i floralnom ornamentu. Oko struka se opasavala pregača, poput pregače žena iz Krivošija, sa klečanim šarama u geometrijskom ornamentu i raznobojnim dugim resama izvučenim sa tri strane. Preko košulje se oblačila čurdija, varijanta zubuna, izrađena od modrog sukna, sa vezom u crvenoj i žutoj boji i sa ukrasnim srebrnim pucima na desnoj ivici grudi.²⁶ Čurdija doseže do ispod koljena i pri dnu se blago širi, a sa obje strane se nalazi po jedan umjetni prorez ukrašen vezom žute, crvene i plave boje. Na nogama su nošene šarene pletene čarape, ukrašene vezom istog kolorita i opanci od opute. Kosa se uplijetala u dvije pletenice koje se spuštaju uz lice, a preko glave se nosila bijela marama sa resama, ukrašena vezom na ivicama. Od nakita su se nosili srebrni oboci, đerdan od srebrnog novca, kožni pojas okovan srebrom s pozlaćenom okruglom koplom, a kao statusno obilježje udate žene nevjestinska kapa - ovrlijina sa srebrnim iglama na glavi.²⁷ Sastavni dio ove nošnje bile su i vunene torbice, tamnog kolorita, ukrašene sa izatkanim poprečnim prugama u više boja.

MUŠKA I ŽENSKA NOŠNJA IZ RISNA

Dok su se nošnje primorskog zaleđa uglavnom izrađivale od domaćih tkanina, nošnje priobalnih gradova karakterisali su skupocjeni uvozni materijali i veoma kvalitetna zanatska

²⁵ Nav. djelo, 28.

²⁶ Nav. djelo, 30.

²⁷ Nav. djelo, 30.

izrada. To se jasno vidi na bogatoj **muškoj rišnjanskoj nošnji**, koja je mješavina hercegovačke i crnogorske nošnje sa pojedinim odjevnim elementima primljenim iz stare bokeljske nošnje.²⁸ Ova nošnja se sastoji od: jednostavne bijele platnene *košulje*, dugih rukava, sa okovratnikom ispod koga se vezivala *crna mašna*; preko košulje se oblačio *džamadan* od crvene čohe, čije su se prednje pole široko preklapale i koji se zakopčavao po strani pomoću mesinganih dugmića. Prednjice su ukrašavane bogatim zlatovezom rađenim u floralnom ornamentu. Umjesto džamadana se nosila i *đečerma* - vrsta prsluka od čoje, bogato ukrašen zlatovezom i zlatnim širitima duž prednjica. Uz ovo su nošene veoma široke *gaće* od fine čohe, koje se pri dnu sužavaju praveći nogavice dugačke do ispod koljena. Gaće su tamno plave boje, mada su po nekim podacima mogle biti zagasito zelene ili crne boje. Na gornjoj ivici gaća našiven je porub kroz koji se provlačila uzica za vezivanje, pa su gaće zbog velike širine bile nabrane u struku, praveći pozadi kesu. *Dolama* je jedan od najljepših i najbogatije rađenih djelova muške nošnje koji se nosio preko džamadana ili đečerme. To je haljetak sa dugačkim uskim rukavima, izrađen od fine tamno-zelene čohe, do struka krojen uz tijelo, a od struka se zvonasto širi i doseže do koljena. (Kako navodi Jegor Kovaljevski koji je sredinom XIX vijeka boravio u Boki Kotorskoj, dolama je osim zelene mogla biti i crvene boje, opšivena zlatom ili srebrom).²⁹ Veoma je bogato ukrašavana zlatnim širitima i vezom od zlatnog ili crvenog konca duž svih ivica, na rukavima, u uglovima prednjica i po cijeloj površini prsiju. Na prsima, duž ivica do struka, ima ukrasne mesingane dugmiće i čitav splet povezanih floralnih ornamenta. Preko dolame se opasavao *silav* (silaj, svilaj, kolan), praktičan kožni pojas sa više pregrada, u koji se zaticalo oružje i kačili tobolac i česa. Preko silava se omotavao svileni pas bordo i zlatne boje. Još jedan odjevni elemenat koji se nosi preko dolame je *jelek*- kratak prsluk bez rukava, izrađen od čohe crvene ili zelene boje. Prednje pole su otvorene, tako da su vidljivi ukrasi na dolami, a sam je veoma bogato ukrašavan, duž ivica i po cijeloj površini prednjica i leđnog dijela, ukrasnim trakama i gajtanima i zlatovezom rađenim u floralnom ornamentu. Ivice prsiju su dodatno ukrašene nizom duguljastih mesinganih dugmića. Kao veoma efektan ukras, na jeleku (ili đečermi) su se često našivale *toke*. Jelek sa tokama je bio najskuplji dio muške nošnje i sigurno nije mogao biti u posjedu svakog pojedinca, pa samim tim ni obavezan elemenat nošnje. Toke su se izrađivale u većim trgovačkim i zanatskim centrima u Kotoru, Risnu, Herceg Novom, Podgorici i Skadru. Na glavi se nosila takozvana *risanska kapa*, po ivici presvučena crnom svilom i s tepelukom od crvenog velura koji je ukrašen zlatovezom floralnog motiva. Opisujući rišnjansko odijelo Vuk je zabilježio: "...na glavi sad mnogi nose bokeljske kape, a gdje koji fesove (s plavetnom svilenom ili sa zlatnom kitom), a gdje koji još i šal oko fesa zamotaju; ali kažu da je za vremena mletačke vlade kako u Risnu, tako i dolje svuda oko zaliva (kod Srba zakona grčkoga) stajaća kapa bila od samura ili od kune kalpak."³⁰ Nošenje fesa pominje i Kovaljevski navodeći: "Odjeću

28 Jasna Bjeladinović, *Narodna nošnja Boke Kotorske*, Rad XVI-og kongresa saveza udruženja folklorista Jugoslavije na Igalu 1969. godine, Cetinje 1978, 136.

29 Jegor Kovaljevski, *Crna Gora i slovenske zemlje*, Podgorica 1999, 210.

30 Vuk St. Karadžić, *Crna Gora i Boka Kotorska*, Beograd, 147.

Rišnjana dovršava turski fes, umjesto bokeljske kapice, i oni se njima ponose, ističući da su mu za porijeklo dužni Rimljanima. Vjerovatno je da su oni taj fes prije prihvatili od Španaca, u vrijeme njihovog kratkog boravka u Boki, modifikujući ga svojom prvobitnom kapom, zajedničkom svim ovdašnjim stanovnicima."³¹ Na nogama su nošene bijele pamučne čarape - *bječve*, preko njih dokoljenice - *tozluci* (dizluci) crvene, modre ili bijele

Muška nošnja iz Risna

boje, koji su stisnuto prijenjali od gležnjeva do koljena i zakopčavali se pomoću sitnih metalnih kopčica. Izrađivale su se od sukna ili od svite. Rišnjani su nosili plitke kupovne cipele- *crevlje*, crne boje sa malom mašnom kao ukrasom, mada se kod Vuka pominju cipele crvene boje. Od druge polovine XIX vijeka nošene su i crne kožne *čizme*, sa nešto širom sarom. Mušku nošnju je, pored pomenutih toka, obavezno ukrašavalo i oružje lijepe izrade: "Bokelji svi, osim građana, nose oružje bez prestanka: s pištoljem i s nožem za pojasom i poslovi se domaći svi rade, a kako se najmanje kud od kuće pođe, i duga se puška o ramenu objesi ili na ramo zametne. U Risnu mladi momci s pištoljima za pojasom sjede po dućanima te prodaju koješta, a u svakoga o zidu visi duga puška puna."³² Od oružja se obično nosilo par kubura ili par ledenica, jatagan i duga puška - *džeferdar* ili *arnautka*. *Kubure* su pištolji sa masivnom jabačastom drškom, najčešće okovanom u mesing ili srebro, bogato ornamentisane tehnikom livenja, filigrana i granulacije. *Ledenice* su izrađivane od srebra, sa vitkom izduženom drškom kruškastog oblika. Krasi ih bogata floralna ornamentika, rađena tehnikom livenja i iskucavanja. U Radionicama Boke Kotorske izrađivale su se i jedna i druga vrsta pištolja sve do kraja osamdesetih godina XIX vijeka. *Jatagan* je vrsta sablje, specifično savijenog

sječiva dužine 60-80 cm, čije su srebrne korice i drška posebno ornamentisani tehnikom filigrana, kovanja i urezivanja. Osim u srebru, drške jatagana su se izrađivale i od slonove kosti (tzv. bjelokorci) i drveta (crnokorci). *Džeferdar* je vrsta duge puške kremenjače, koja ima bogato ukrašenu cijev i kundak. Cijev je ukrašena srebrom, a kundak je od drveta, lučno savijen, ukrašen sedefom ili srebrom. Izrađivali su se u Risnu, Herceg Novom i Kotoru. Uz oružje su nošene i *arbije* za nabijanje baruta i čišćenje cijevi i *čese* - gravirane srebrne, pozlaćene ili mesingane kutijice koje su služile za nošenje baruta, a takođe i duvan-kesa i dugački čibuk sa malom lulom, izrađen od rešnjevog drveta.

31 J. Kovaljevski, nav. djelo, 210, 211.

32 Vuk St. Karadžić, nav. djelo, 148.

Od sredine XVIII vijeka i kasnije, tokom XIX vijeka muška i ženska rišnjanska odjeća su pretrpjele izvjesne promjene. Početkom XVIII vijeka, po oslobođenju Risna od Turaka i potpadanja pod mletačku vlast, dolazi do velikih demografskih, ekonomskih i kulturnih promjena. To je vrijeme kada se naglo razvijaju pomorska i kopnena trgovina, kada u Boku dopire mnogo novih tkanina i modnih detalja kao i gotovih odjevnih predmeta iz Venecije, Francuske, Španije, Holandije, Turske. U Risnu se izrađivalo oružje, razni zanatski predmeti i narodna nošnja. Trgovačke prodavnice su imale bogatu i raznovrsnu ponudu tkanina sa Istoka i Zapada u skladu sa potrebama ekonomski osnaženog građanstva. Odjeća se ukrašavala zlatnim i srebrnim nitima, svilenim trakicama i gajtanima, bijelim vezom i čipkom suptilne izrade. Modne promjene prati prvenstveno imućniji sloj stanovništva, pa odjeća ovog dijela Primorja sve više nalikuje evropskom građanskom odijelu. To se ogleda i na ženskoj nošnji iz Risna koja, uz neznatne varijacije, ima iste elemente danas prepoznatljivog dobrotskog kostima.

Nošnja žene iz Risna se sastoji od bijele *košulje*, najčešće od porheta, dugih rukava koja je, duž izreza na prsima, ukrašena bijelom dobrotskom čipkom, a ispod vrata se kopča pozlaćenim dugmetom. Preko košulje se oblačio *bran* - haljetak, najčešće od parheta, koji se sastoji iz dva dijela od istog materijala: gornjeg - stana i donjeg - suknje. Stan je pripijen uz tijelo i sastoji se iz leđa i dvije naramenice. Suknja je dužine do članaka, od tamnomodre uvozne tkanine, sa zlatnim cvjetnim uzorkom.³³ Oko struka se nosila traversa, od svile ili nekog drugog finijeg materijala, dužine do ispod koljena, zagasito ljubičaste, modre, crvene ili neke druge boje.

Preko brana se oblačila *jaketa* sa dugim rukavima, ukrašena zlatovezom u stilizovanom floralnom ornamentu duž ivica prsiju i oko rukava. Jaketu je često zamjenjivala *kamižola*, duga do ispod struka i sa dugim rukavima, ukrašena srebrnim i zlatnim širitima i sa po 12 srebrnih ili pozlaćenih dugmadi na rukavima, bordo, zelene ili neke druge boje. Djevojke su kosu plele u dvije pletenice ili u punđu i na glavu stavljale bijeli *faculet* ili svilenu maramu koju bi vezale na potiljku. Na nogama su se nosile bijele *bječve* (čarape) i kupovne plitke *crevlje* (cipele), najčešće u crnoj ili crvenoj boji. Od nakita su se nosili zlatni lanac s medaljonom, *pontapeti* (broševi), *naušnice*, *pojasevi*,

Ženska nošnja, Risan Boka Kotorska, akvarel Nikole Arsenovića (1823-1885) - Katalog "Narodna kultura Srba u XIX i XX vijeku", str. 82.

33 Lj. Gavrilović, nav. djelo, 27.

prsteni... Iako je evidentno da je, ovakva odjeća nošena tokom prve polovine XIX vijeka, u odjevnom inventaru Rišnjanki svoje mjesto kasnije sve više nalaze i drugi odjevni komadi, koji se vežu za crnogorsku svitnu nošnju.

U zavisnosti od godišnjeg doba razlikovali su ne samo materijali od kojih se odjeća izrađivala, već i broj haljetaka koji se kombinovao i nosio. Svakako je veoma značajan faktor bio i ekonomski status porodice, pa su u skladu sa tim pojedini komadi odjeće i nakita bili privilegija bogatijih. Ekonomska moć neke porodice reprezentovala se između ostalog i preko *prćije*, jer je *prćija* obraz roditelja i njom se dokazivao ugled i položaj u društvu. Tako se u jednom arhivskom dokumentu iz 1738. godine načinjenom u Risnu, u spisku *prćije* bogatije djevojke, pored istaknute novčane vrijednosti svakog pojedinačnog komada, između ostalog pominje: najprije nakit- zlata kordun (lančić, gajtan, od ital. il cordone); brnice od zlata; ambreta na raše para 8; korala velika zrna 24 i senala (privjesak za ogrlicu, od ital. il sequale) od zlata; igala srebrenijeh u glavu 31 i britva srburna i sinčir; fjupe (kopča, od ital. la fibbia) srebrenijeh par 1... zatim se navode komadi odjeće: kamižola od saje paranguna (vrsta sukna) i na njoj kopčica para 5 i puca na kamižolu na rukave 14; druga kamižola od viženta (vrsta platna, dobila naziv po Vičenci) i na nju puca srebrenijeh 20; dvije raše od svile (crvena i zelena); golograna 2, jedan zeleni a drugi crljeni; traversa jedna od brokadele (tkanina dobijena miješanjem svile i pamuka) s vezom od zlata; traversa druga od svile zelene; traversa od pačela (tanko fino platno) s kašćelima od rensa (vrsta čipke); rukavi od brokada (brokat); raša debelijeh s napravom 5; koretac od saje paranguna (vrsta sukna) i na njemu kopčica para 4; bječava od stameta (vrsta konca) para 2, od vune i od bunbaka (pamuk) para 4; marama od suhoga zlata 1; košulja ženskih 14; traverse od indijane (vrsta platna) plavetne 2 i crljene 2; traverse bijele od puleščine 2...³⁴ Običaj pregledanja i procjene ruha zabilježen je i kod katoličkog i kod pravoslavnog stanovništva Boke, i mada se kod pravoslavaca nije pravio zapisnik, kod starijeg katoličkog stanovništva je ranije bio običaj da se pri pregledu ruha sačini posebni zapisnik (carta dotale, inventario di robbe dotali, registro).³⁵ *Prćija* je bila isključivo ženino vlasništvo i nakon njene smrti nasljeđivala su je djeca, a ukoliko ih nije imala sve što je donijela prilikom udaje vraćalo se njenom rodu. Odjeća je nalazila svoje mjesto i u običajnom životu Rišnjana, prvenstveno u svadbenim običajima. Tako je, na primjer, prilikom vjeridbe zabilježeno da vjerenik, pored prstena koji daruje izabranici, daruje i ostale ukućane: taštu sa svilenom maramom i komadom sapuna u kojem je umetnut cekin; tasta sa novim čizmama, šure sa cipelama, svastike sa cipelama i svilenom maramom. Njegova majka je nakon nekoliko dana na dar vjerenici nosila prsten, haljinu, maramu i srebrnu pletivaču, iglenicu i naprstak, a prijateljicama po traversu. Zauzvrat je dobijala cekin i košulju u svilenom marami. Nekoliko dana prije svadbe mladoženjin brat (đever) je išao sa svojom sestrom ili nekom drugom ženom kod vjerenice da procijene *prćiju*. Tom prilikom je poklanjao snahi "mahač (lepez), crevlje i bječve, lijepo ogledalo i u njemu rijetki češalj, gurđela (pantjika), špioda (čioda) i

³⁴ Petar D. Šerović, GEM 24, Beograd 1961, 110.

³⁵ Špiro Kulišić, Etnološka ispitivanja u Boki Kotorskoj, Spomenik CIII, Srpska akademija nauka, Beograd 1953, 200.

različnoga načinjenog cvijeća, a uz to i materi joj crevlje.”³⁶ Takođe se nastojalo da nevjesta prve nedjelje nakon svadbe, pri odlasku u crkvu, na sebi ima što ljepše haljine i što vredniji nakit, jer je nova porodica u koju je došla željela da je “pokaže” u što boljem svijetlu. To potvrđuje i Vuk opisujući risanske običaje: “Svekrva objavi naprijed na jedan ili dva dana rodbini svojoj i nevjestinoj u koji će se dan nevjesta voditi u crkvu. Onaj dan ujutru iskupe se sve poznate žene u stajaće haljine obučene i nakićene kod nevjeste, a nju zaova i još kakva u tom poslu vješta žena obuku u najljepše haljine kao što su i vjenčane: na glavu joj načine kukuljicu (od njezine kose, u koju se pozadijeva oko 200 igala sa šuplijem od srebra ispletenijem i pozlaćenijem glavama), u uši brljice s biserom, za uši dva cvijeta od srme, o vratu kordun (zlatan sindžirić koji je zavijen oko vrata nekoliko puta i potom sa zlatnom kolajnom visi niz prsi do pojasa), na pleći kamižolu ili koret od crvene kadife sa 6 srebrnijeh a i pozlaćenijeh putaca niz prsi, a sa 12 na rukavima, svrh toga bran (dugačku haljinu) i po ovoj odozgo zlatom, vezenu maramu preko pleća, dolje traversu, oko sebe čemer (pojas od srebrnijeh i pozlaćenijeh ploča, o kojemu na srebrnu sindžiriću visi britva s desne strane do sniže koljena); srdašce (ispleteno od srebra i iskićeno biserom koje s naličja ima dvije kuke te se njima spući košulja na prsima); s obje strane prsiju ambrete (četiri srebrne i pozlaćene ploče koliko talijer, koje su između sebe biočuzima sastavljene, a krajnje imaju po kuku te se za haljinu pripnu); na noge bječve od crvene svile i crevlje crvene.”³⁷

NOŠNJA BOKELJSKE MORNARICE

Bokeljska mornarica je stara organizacija pomoraca sa tradicijom koja seže u daleku prošlost. Prvi poznati dokument u kome se pominje datira iz XIV vijeka, mada se smatra da je postojala i 809. godine kada su u Kotor prenešene mošti Sv. Trifuna- zaštitnika grada Kotora. Po predanju je mornarica tom prilikom najviše doprinijela slavlju, pa je od tog vremena na sebe preuzela dužnost oko priređivanja ove svečanosti. Osnovana je u svrhu okupljanja pomoraca, s ciljem humanitarnog i vojnog djelovanja. Bratovština je pomagala siromašne i bolesne članove sve do smrti, ako nijesu imali dovoljno sredstava da se prehrane. Snosila je i troškove oko sahrane i starala se za njihove udovice i siročad, a djevojkama je davala miraz pri udaji; upravljala je brodogradilištima, nadzirala izgradnju i popravku brodova itd. Za vrijeme mira radila je na poboljšanju ekonomskoga napretka Boke Kotorske, a u ratu je branila zemlju kao ratna

Bokeljska mornarica (www.bokeljskamornarica.org)

³⁶ Vuk Stefanović Karadžić, *Crna Gora i Boka Kotorska*, Beograd, 150, 151, 155.

³⁷ Vuk Stefanović Karadžić, *nav. djelo*, Beograd, 190.

mornarica. Tokom vjekova, bratovština je mijenjala imena. Od njenog obnavljanja 1859. godine postoji kao kulturno udruženje, koje čuva tradiciju i običaje i živi je svjedok kontinuiteta bokeljskog pomorskog života. Svake godine na dan Sv. Trifuna Mornarica, paradirajući u uniformama i pod oružjem, uz svoje tradicionalno kolo uveličava ovu svečanost.

Bokeljska muška nošnja prema usmenoj narodnoj tradiciji potiče iz XVI vijeka kada je prenešena iz Španije ili Italije. Najprije su, prema Statutu Mornarice iz 1463. godine, ovu nošnju mogli nositi samo njeni članovi, da bi vremenom dobila opšti karakter i bila najrasprostranjenija u cijelom zalivu. Ovo odijelo se prema ranijim opisima zvalo dobrotsko, a kako navodi Vukmanović, vjerovatno iz tog razloga što su Dobročani u XVIII i pogotovo početkom XIX vijeka bili ekonomski najjači u Boki i kao bogataši, neki među prvima u ondašnjoj državi, bili su najbogatiji ovim starinskim, skupocenim narodnim nošnjama.³⁸ Ova nošnja se transformisala u poseban oblik pod mediteranskim uticajima i evropskom građanskom modom, uz vidne orijentalne uticaje koji se ogledaju u načinu ukrašavanja, a u nešto izmijenjenom obliku do naših dana, sačuvala je Bokeljska mornarica. Sastoji se od: jednostavne bijele, platnene *košulje* sa dugim rukavima, koja ima širi presavijeni okovratnik. Duž ivica prsiju košulja se ukrašavala sa čipkom od bijelog konca (štuket, merla), ili je bila bez ikakvog ukrasa, sa nekoliko faltica na obje strane grudi. Ispod okovratnika se stavljala crna *leptir mašna*. Peraška mornarica, kao sastavni dio Bokeljske mornarice, razlikovala se po boji leptir mašne, pa su Peraštani nosili bijele, a Kotorani, Novljani i Tivćani crne leptir mašne. (Vuk S. Karadžić je zabilježio da su se oko vrata nosile crne ili bijele marame, što potvrđuje i Vukmanović koji smatra da su se marame izobičajile početkom XX vijeka). Preko košulje se oblačila *ječerma* - prsluk bez rukava, dužine do ispod struka, izrađena od baršuna najčešće u ljubičastoj, tamno crvenoj ili plavoj boji. Prednjice ječermu su ukrašavane na različite načine, zlatnim širitima duž ivica prsiju i okovratnika. Po desnoj strani ima više dugmića ispletenih od zlatnog ili svilenog konca i kićanke od zlatnih gajtana po obje strane. Preko ječermu se oblačio *koret* od finog crnog sukna ili svile, sa dugim rukavima koji su pri dnu prorezani pa se zavrću da se vidi postava od ljubičaste svile. Koret se ukrašavao dugmićima od konca u koje su umetnuti sitni koralni, svilenim crnim i zlatnim širitima. Opisujući koret Vuk kaže: "Preko kružata je od crne ili kake druge crnjkaste svite koret (kratka i tijesna haljina s rukavima, koja je kako sprijed tako i ostrag po šavovima izvezena svilenijem ili zlatnijem gajtanima, a na rukavima ima kolčake - na laktovima kao duguljaste zakrpe - oko kojih je također izvezeno gajtanima), koji se ne spučava."³⁹

Gaće su široke, s nogavicama do koljena, najčešće izrađene od svile ili satena. Na gornjoj ivici gaća je porub kroz koji je provučena crna vrpca za stezanje - gatnjik. Ivce gaća su ukrašene sa zlatnim gajtanima i crnim svilenim nitima. Preko gaća i ječermu koja se donjim dijelom u njih umetala, nosio se *ćemer*- pojas od crvenog baršuna sa tri pregrade različite širine. Pregrada pri tijelu je produžena pa se preklapala sprijeda i tako štiti oružje. Ćemer je cijelom prednjom površinom bogato ukrašavan zlatnim gajtanima i nitima, najčešće u

38 Jovan Vukmanović, *Nošnja i oružje Bokeljske mornarice*, Spomenik CIII, nova serija 5, Beograd 1953, 216

39 Vuk S. Karadžić, nav. djelo, 146.

geometrijskoj i floralnoj ornamentici, mada su bili zastupljeni i drugi motivi (grb, zvijezda, kruna). Preko čemera se opasavao jednobojni *pojas*, najčešće od ljubičaste ili crvene svile, sa resama na krajevima. Veoma je dug (1,5 - 3,7m), pa se opasavao više puta oko struka. Preko pojasa se stavljao i poveći *faculet- marama*, koji kako navodi Vukmanović po pravilu treba da bude plav, a može biti i raznobojan.⁴⁰ Pri pojasu su se nosile i pozlaćene, zlatne ili mesingane *čese*, gravirane kutijice četvrtastog oblika, koje su služile za nošenje baruta. Česu čine tri povezane kutijice od kojih se dvije veće, pomoću metalnih petlji sa unutrašnje strane, navlače na poseban kaiš. Srednja, najmanja kutijica je gornjim uglovima pomoću lančića povezana sa njima i krasi je tri crvene ili zlatne kitice koje vise pri dnu. Čese su se izrađivale u kotorskim radionicama, pa je često na njima ugraviran grb grada Kotora ili ime majstora koji ih je izradio. Pri pasu se još nosio i *tobolac*, duvan-kesa duguljastog oblika, koji pri vrhu ima provučenu vrpca za stezanje, a na oba kraja vrpce je po jedan pljosnati tobočić, ukrašen zlatovezom. Toboci su najčešće izrađivani od crvenog baršuna i bogato su ukrašavani crnom svilom ili zlatnim koncima i gajtanima. Tobočići su se izrađivali u Kotoru ili su uvoženi sa strane, najviše iz Venecije, a u njima se nosilo kresivo, useka i sitan duvan za šmrkanje, koji je u jedno vrijeme mnogo upotrebljavan.⁴¹ Na nogama su se nosile pamučne *bječve* - čarape, dužine do koljena u crnoj boji, a ukoliko gaće pri dnu nijesu dovoljno uske da drže bječve, omotavala se obična vrpca. Obuvale su se crne plitke kupovne *crevlje* - cipele (gondolete), sa malom mašnicom na vrhu. Na glavi je nošena crna kapa *čeverica*, duboka oko 12 cm, postavljena crnom svitom, sa deravijom od crne svile ili satena. Dno kape - tepeluk je od crvenog velura, po sredini ukrašen vezom od zlatnog konca i prišivenim cvijetom, urađenim od srebrne žice i crvene svite. Cvijet na kapi su pravile vještije žene, a kada bi se Bokelj sahranjivao sa kapom, po običaju se sa nje prethodno skidao cvijet.⁴² Od oružja su Bokelji nosili, zataknete u čemer, po dvije kubure ili ledenice i mali nož, a o ramenu džeferdar. Oružje se uglavnom izrađivalo u domaćim radionicama o čemu postoji pomen u časopisu „Grlica“ iz 1838. godine: „Puškari (tufekčije) su u svom zanatu najslavniji u Boki majstori, koji cijevi od puške divno srebrom vezu, a kundake u sedef i srebro opravljaју.“⁴³

U zavisnosti od hijerarhijskog ranga postojale su izvjesne razlike u odijevanju, koje su se ogledale u bogatstvu ukrasa i kvalitetu materijala kao i u specifičnim elementima koji su određeni rang isticali. Tako su na primjer, pripadnici višeg mornaričkog ranga (narednik, poručnik, kapetani, major i admiral) preko ječermice oblačili dolamu s rukavima, dužine do ispod koljena, izrađenu od crne svite i na obje strane prsiju ukrašenu sa zlatnim kitama čiji broj varira od pet do sedam. Dvije zlatne kite nalaze se i na leđima u visini struka. Obilježje ranga iskazivao je i broj zlatnih širita na rukavima, pa je njihov broj varirao. Status admirala označavao je dvorogi šešir ili krzneni kalpak sa bijelom perjanicom, dolama i sablja u crvenim koricama ukrašenim zlatom sa pozlaćenim kaišem, drškom i kuglom. U XVIII vijeku

40 J. Vukmanović, nav. djelo, 220.

41 Nav. djelo, 221.

42 Nav. djelo, 218.

43 *Grlica*, 1838, 72.

je dio odjevnog inventara u nošnji kapetana bokeljske mornarice bio i *kružat* izrađen najčešće od crne svite ili somota, mada je mogao biti i neke druge boje, sa ili bez rukava,⁴⁴ bogato ukrašen zlatnim koncem i širitima ili crnim svilenim gajtanima. Prednjice su se jednim krajem presavijale preko drugog, a kopčale su se pomoću srebrnih ili pozlaćenih dugmadi koja su se nalazila na obje strane kružata. Do polovine XIX vijeka kružat je nestao iz uniforme i zadržao se isključivo kao dio civilne bokeljske odjeće.⁴⁵ Od nakita, koji nije bio obavezan dio nošnje, najviše se nosio srebrni ili zlatni lanac sa satom, dugmad za manžetne, broševi, prstenje...

Sredinom XIX vijeka, usljed propadanja pomorskog života i ekonomskog slabljenja Bokelja, skupocjena narodna nošnja se sve više zamjenjuje civilnim odjelom. Krajem XIX i početkom XX vijeka u Kotoru je postojalo više terzijskih radnji za izradu bokeljske nošnje, ali se nakon prvog svjetskog rata ona više ne izrađuje,⁴⁶ već gubi obilježje narodne nošnje i postaje paradna odjeća Bokeljske mornarice koja i danas živi kao istorijsko-kulturno društvo.

ŽENSKA DOBROTSKA NOŠNJA

Nošnje priobalnog pojasa karakterišu raznovrsni uvozni skupocjeni materijali, krojevi i modni detalji koje su nametali veliki kulturni centri Evrope: Venecija, Španija, Francuska. U vrijeme razvijenog pomorstva, posebno tokom XVIII i XIX vijeka, pomorci su članovima svojih porodica donosili razne dragocenosti i modne detalje sa strane - suncobrane, tašnice, lepeze, ukosnice zatim, skupocjene tkanine i gotove odjevne komade, kao i djelove pokućstva. Tekovine materijalne kulture donošene sa strane nalazile su svoje mjesto, kako u odijevanju i ukrašavanju, tako i u bokeljskim domovima, što opisuje i Matavulj: "Čistota po kućama i u haljinama može se uzeti za primjer. Bokeljice ljube lijepo pokućanstvo, skupocjene domaće sudove, umjetnički izrađene sitnice, nakite, slike, ogledala itd. Zato je gotovo svaka kuća kao neki mali muzeum, u kome ćeš naći stvari iz svih krajeva svijeta."⁴⁷ Pomorstvo i trgovina, koji su u Boki vjekovima bili najvažnija i najrazvijenija privredna grana, presudno su uticali na društvenu slojevitost i raznovrsnost. To se svakako ogledalo i na odjeći, koja je bila jasan diferent staleža i očigledan pokazatelj imovinskog stanja pojedinca. Naravno u ovom periodu treba oštro razlikovati nošnju plemića i gornjeg sloja bogatog građanstva od nošnje puka. Tako se odjeća siromašnijeg sloja građanstva izrađivala uglavnom u okviru domaće tekstilne radinosti, od lana, vune, žuke i pamuka, a koristila se i svila od koje su se tkali pojasevi i marame i kojom se ukrašavala odjeća. Bogato plemstvo i građanstvo nosilo je otmenu odjeću i uveliko pratilo modna zbivanja

44 Iz popisa sadržaja sanduka kapetana Kamenarovića iz 1879. godine, pominju se tri somotska kružata, bež i zeleni sa širitima i zlatnim dugmadima i crni, kao i dva bez rukava. - V. Ivančević, *Brodsko garderoba bokeljskog kapetana pri kraju 18. st.*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XVIII, Kotor 1970, 164.

45 M. Milošević, *Putovanje dobrotskog jedrenjaka u albanske vode (ljetu 1847 god.)*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru IV, Kotor 1955, 162-164.

46 J. Vukmanović, nav. djelo, 218.

47 Simo Matavulj, *Boka i Bokelji*, Prosveta, Beograd 1954.

Zapada, pa se tokom druge polovine XVIII vijeka u Boki susrijeću veoma luksuzni modeli baroknog kostima i obilje modnih detalja: kolarin, rukavi, različita zarukavlja, ukrasne maramice i sl. Nošene su različite vezene košulje, dugačke suknje i kecelje izrađene od finih materijala i razni kratki prsluci, kraće i duže jakne i kaputići.⁴⁸ Jaki uticaji sa strane koji su imali udjela u svim sferama života Bokelja, često su doveli do suprotstavljanja tradicionalnog i modernog. Tako je na primjer, pred kraj XVIII vijeka u Kotoru osnovano prosvjetno-kulturno društvo Casino nobile (Plemićki kazino), u kojem su se okupljali kotorski plemići i ostali ugledni građani. Katorske žene i djevojke držeći se starih konzervativnih običaja nijesu tamo zalazile. Kad je Boka došla pod vlast Francuza, žene i djevojke iz porodica francuskih časnika išle su slobodno na ples i ostale priredbe u kazino, odjevene po ondašnjoj francuskoj modi. Postepeno se na njih ugledaju i katorske djevojke, pa i one počinju zalaziti u njihove krugove, takođe odjevene po posljednjoj francuskoj modi, što je izazvalo jaku reakciju kod starijih i konzervativnijih krugova u gradu koji nisu bili oduševljeni francuskim novotarijama. Koliko je ogorčenje i protest u narodnim krugovima izazvao takav preokret među ženama, najbolji su primjer Dobročani koji su svojim ženama i djevojkama zabranili pristup Kotoru, "grlu pakla", kako su ga nazvali.⁴⁹ Različitosti u odijevanju uočio je i Matavulj krajem XIX vijeka, pa je zabilježio da "u varošima vlada pravo šarenilo: sve više maha zauzima nošnja po francuskom kroju, ali je još na cijeni i staro bokeljsko, tačnije dobrotsko, odijelo".⁵⁰ Međutim, već u tom periodu, krajem XIX i početkom XX vijeka, u vrijeme propadanja pomorskog i trgovačkog načina privređivanja i ekonomskog slabljenja Bokelja, skupocjenu dobrotsku nošnju počinje sve više da zamjenjuje jednostavna civilna odjeća, koja se nosi u kombinaciji sa pojedinim haljecima nekadašnje tradicionalne nošnje.

Po usmenom predanju dobrotška nošnja je primljena iz Italije ili Španije u XVI vijeku, u vrijeme kada su Bokelji obavljali živu pomorsku trgovinu po Sredozemlju.⁵¹ Ova, iako gradska odjeća, sa jasno vidljivim zapadno-evropskim uticajima, vremenom je zaživjela kao opšta narodna nošnja. Po uzoru na zapadno-evropsku modu krojila se i izrađivala u čuvenim domaćim radionicama, mada su se pojedini haljeci izrađivali na strani, najviše u Dubrovniku i Veneciji.

Žena iz Dobrote u nacionalnoj nošnji

48 Dragana Radojičić, *Prilog proučavanju barokne mode u Herceg-Novom u XVIII vijeku*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XXXIX-XL, Kotor 1991-1992, 137.

49 Vanda Babić, Josip Miletić, *Kulturni život Boke i preporodna gibanja*, Kolo Broj 3, jesen 2007.

50 Simo Matavulj, *Boka i Bokelji*, Beograd, 1954, 169.

51 Jovan Vukmanović, *Ženska nošnja u Dobroti*, Spomenik CIII, Beograd 1953, 227.

Osnovni djelovi dobrotске nošnje su: *bustin*- vrsta potkošulje bez rukava, od bijelog pamučnog platna, ukrašen bijelim rekam vezom. Preko bustina se oblačila bijela *košulja* dugih rukava, izrađena od damasta, tila ili svile, bogato ukrašena merlama - čipkama oko vratnog izreza i na rukavima. Zakopčavale su se dugmadima, ambretama, koja su imala i ukrasnu funkciju ili se vezivala pomoću dvije bijele vrpce na prsima. Preko košulje se oblačio *bran*, duga dvodjelna haljina bez rukava, najčešće izrađena od šarenog porheta (vrsta pamučne tkanine). Bran se sastoji iz uzanog gornjeg dijela - stana i donjeg - suknje, čija je dužina sezala do stopala. Suknja se sastoji iz više pola i sva je namrskana na uzdužne sitne plisire koji se prema stopalima šire. Pri dnu je izrađena falta (krkolić, pjtnja) koja pada do crvenog paspula (poskuća) kojim je bran obrubljen. Zavisno od starosne dobi boja brana kao i ostalih odjevnih komada je varirala, pa kod nevjesti i mladih žena preovlađuju smireni crveni tonovi, kod srednjovječnih žena kafena i zelena boja, a kod starijih osoba zagasito-ljubičasta i crna boja.⁵² Preko brana se oblačio *župet* (žumpet)– prsluk izrađen najčešće od crvenog velura, dužine do struka. Prednjice župeta su gornjim, užim dijelom špicasto izrezane prema vratu i bogato ukrašene zlatnim širitima i gajtanima i nizom srebrnih ili pozlaćenih pucadi (botuna). Kako ističe Vukmanović, umjesto pucadi je ponekad na dnu prsiju *fjuba*, sastavljena od tri srebrne ploče na kojima je po sredini ljudska figura. Dvije ploče su na lijevoj, a jedna na desnoj strani, a prilikom oblačenja župeta lijevi dio fjube se zakopčava na desni.⁵³ Preko župeta se oblačila *kamižola* - vrsta jaknice sa rukavima izrađena od velura, najčešće zagasito crvene boje, dužine do ispod struka. Prednjice su, kao i kod župeta, iz dva dijela, užeg - gornjeg i šireg - donjeg, bogato ukrašene zlatnim ili srebrnim širitima. Na rukavima su prorezi, takođe ukrašeni širitima, dubine do lakta, pa su se mogli zavrćati ili su se zakopčavali pomoću većeg broja zlatnih ili srebrnih *butona*. Veoma efektan ukras na rukavima kamižole, bile su *narukvice*, sa čipkama duž izreza i pri dnu rukava. Posebno lijepe i bogate bile su narukvice koje su nosile nevjeste. Izrađene od bijelog tila i čipke, navlačile su se ispod kamižole i vezivale ispod lakta pomoću vrpce koja je provučena pri vrhu. Na donjem dijelu narukvice se završavaju sa dva reda dobrotске čipke koja pri dnu bogato pada. Čipku, kao ukrasni detalj, žene su izrađivale kod kuće. Čipkarstvo je svoja najveća dostignuća ostvarilo u Boki Kotorskoj, a među najljepšim smatra se čipka rađena bijelim vezom, poznata pod nazivom *dobrotska čipka*. Ova umjetnost vuče korijene od buranske (venecijanske) čipke, i smatra se da je kod nas stigla zahvaljujući pomorcima. Prvi radovi su bili obrubljena parčad bijelog platna, koje su žene izrađivale da bi im se kada umru stavili preko lica. Po bogatstvu i ljepoti izrade bijelim vezom i rubnom čipkom, izdvaja se zbirka crkvenog ruha. Nekada bijele ženske pokrivače vremenom nestaju iz bokeške nošnje i postaju ukrasi crkvenih oltarnika. Najstariji primjerak oltarnika rađen sa jednom iglom nastao je početkom XVI vijeka, dok ostali datiraju uglavnom iz XVIII vijeka. Vremenom, čipka se sve više izrađuje kao rubni ukras pojedinih djelova odjeće, prekrivača, stolnjaka i sl. Izrada ove čipke iziskuje mnogo posla, a specifična je zato što je zapravo vezena a ne heklana. Pravilo dobrotskog veza je da se

52 Jasna Bjeladinović - Jergić, *Narodna kultura Srba u XIX i XX vijeku*, Beograd 2003, 80.

53 J. Vukmanović, nav. djelo, 230.

nikada ne uzima tuđa mustra, već svaka vezilja koristi svoj motiv. Čipkom izrađenom na batiće ukrašavale su se ženske spavačice, čaršavi i jastučnice, uglavnom u kombinaciji sa vezom. Na vezu su zastupljeni karakteristični četvrtasti motivi, osmolisne i četvorolisne rozete, a čipke su oštrougljih zubića (tehnika punto avorio), sa naglašenim sitnim ažurima i reljefnim čvorićima.⁵⁴

Preko brana se nosila šira *traversa* od tanke kupovne tkanine, najčešće cvjetnog dezena, dužine do iznad članka. Duž sve tri ivice *traversa* se ukrašavala čipkom rađenom od zlatnog konca.

Djevojke su kosu najčešće plele u dvije pletenice u koje su često uplijetale crvene vrpce. Žene bi smotale pletenice u kotolaču (pundžu), ili bi ih ukrstile na potiljku, omotale oko glave i pričvrstile. Na glavi su, preko punđe, nosile *faculet* (četvrtasta marama) najčešće bijele boje. Izrađivao se od svile ili tankog pamučnog platna, a u svečanijim prilikama se nosio *faculet* ukrašen čipkom duž svih strana. U znak žalosti, umjesto *faculeta*, žene su nosile crni veo (veletu), izrađen od svile ili pamučnog konca, koji su vezivale ispod brade, a bran, župet i kamižolu od crne ili tamnoljubičaste svite, bez zlata i ikakvih ukrasa.⁵⁵

U ženskoj dobrotskoj nošnji bio je zastupljen i *petarulić* koji je mlada nosila umjesto košulje. Izrađen od bijelog tila ili svile, bez rukava, dosezao je do ispod struka. Navlačio se preko glave, a oko otvora je ukrašavan zupčasto izrađenom dobrotskom ili venecijanskom čipkom na kojoj su, u obliku polukruga, dva zlatna veza.⁵⁶ Uz vjenčano odijelo je išao i suncobran od raznobojnog svilenog platna i, kako navodi Vukmanović, u skorije vrijeme pojas koji se sastoji od zlatne borde u sredini, protkane crvenom svilom i dvije zlatne čipke sa strana, izrađene kao na *traversi*.⁵⁷

Ljepoti dobrotске nošnje doprinosio je zlatni i srebrni nakit koji su izrađivali čuveni kotorski zlatari, poznati po svojoj umješnosti širom Mediterana. Uz dobrotsku nošnju išle su razne vrste naušnica, igala i ukosnica, ogrlica, privjesaka, broševa, i prstenja. Veoma karakterističan i efektan ukras za glavu nevjeste je *kukuljica*. Pravila se od tankog platna kružnog oblika, poput jastučića koji se prekrivao svilenom mrežicom, i uz pomoć malih vrpca pričvršćivala se na punđu. U centralnom dijelu se zabadala najveća igla - *trepetljika*, na koju se stavljala spiralno savijena žica na kojoj su spojeni pozlaćeni cvjetovi, a koja prilikom hoda treperi. Oko *trepetljike* se kružno zabadao veći broj srebrnih ili zlatnih igala, koje na vrhu imaju glavu izrađenu tehnikom filigrana ili granulacije, a njihov broj je varirao, od desetak do stotinu u zavisnosti od imovinskog stanja. Igle se nijesu nosile samo kao ukras nevjestinskog oglavlja već i u svakodnevnom životu, pojedinačno zabodene u punđu. Iznad *kukuljice* se zabadao u kosu veći, ovalno sveden, srebrni češalj, u narodu poznat kao *španski češalj*. Kako i sam naziv upućuje porijeklom je iz Španije, odakle su ga donijeli kotorski pomorci, po predanju u XVI vijeku. Djevojke su nosile i srebrni cvijet, napravljen od pet spiralnih krugova, zaboden u kosi iznad uva. Oko vrata su se nosile *kolajne* sa krstom,

54 M. Lompar, Katalog izložbe *Narodna umjetnost Jugoslavije*, Beograd 1980, 21.

55 J. Vukmanović, nav. djelo, 233.

56 Nav. djelo, 229.

57 Nav. djelo, 230.

ogrlice od srebrnih i pozlaćenih kuglica rađene u tehnici filigrana, kao i srebrni i zlatni lanci većih dimenzija, sa različitim privjescima. Dobrotske žene su još nosile razne vrste pucadi, broševa, prstenja i naušnica od srebra i zlata, često ukrašene dragim i poludragim kamenjem, koje su izrađivali primorske kujundžije i zlatari u tehnikama livenja, filigrana i granulacije.

Bez obzira što nosi naziv dobrotska, jer se pretpostavlja da je u Dobroti najranije primljena, bila je raširena u Kotoru, Škaljarima, i na Mulu, a donekle i u Prčnju.⁵⁸ Uz neznatne razlike najduže se očuvala u Tivtu i u Gornjoj i Donjoj Lastvi, gdje je poznata pod nazivom lastovska nošnja. Kako smatra J. Vukmanović, usled stranog uticaja i ekonomskog opadanja Boke krajem XIX vijeka, u Dobroti se napušta stara skupocjena nošnja, koju Dobrojke počinju da prodaju najviše Lastovčankama i djelimično Tivčankama, tako da je vremenom u ovim oblastima bila najjače zastupljena.⁵⁹

PAŠTROVIĆI

Paštrovići su oblast koja se proteže južno od Budve - od rta Zavale do Spiča odnosno, od "Babinog vira do Kufina." Pogodan geografski položaj i blaga klima uslovlili su veoma rano nastanjivanje ovog područja, o čemu svjedoče materijalni ostaci još iz praistorijskog doba. Ovu oblast čini primorski i planinski predio od 19 sela i 31 zaseoka, lociranih neposredno uz obalu ili u zaleđu. Paštrovići se prvi put pominju 1355. godine, kao vlastela u službi cara Dušana. Imali su razvijenu bratstveničku i plemensku organizaciju iz koje se formiralo 12 plemena koja su nosila imena po uglednim vlastelinskim porodicama. Po najuglednijoj i najjačoj porodici Paštrović cijela oblast je dobila ime.

Nekadašnji centar Paštrovića bio je Sveti Stefan, gradić koji po predanju sagrađen sredinom XV vijeka, od plijena sa turskih brodova.⁶⁰ Predanje kaže da je velika turska flota uplovila u Bokokotorski zaliv, gdje se iskrcala vojska koja je napala Kotor. Paštrovići su priskočili u pomoć Kotoranima, što je bilo od presudnog značaja za povoljan ishod bitke, pa su se Turci nakon pretrpjelog poraza dali u bjekstvo. Kotorani su tada priredili veliku svetkovinu u čast oslobođenja svoga grada. Pri povratku iz Kotora Paštrovićima je dojavljeno da je na Jazu, nedaleko od Budve, usidreno nekoliko velikih turskih brodova, koji zbog bure nijesu mogli da isplove. Na brodovima je bio mali broj posade, jer se ostatak turske vojske dao na pustošenje okolnih sela. Paštrovići su to iskoristili pa su se ukrkali na turske barke koje su bile na obali, razoružali i zarobili preostale mornare. Zaplijenili su sve dragocjenosti, ukrkali ih na najljepši brod i s nekoliko najvještijih pomoraca otplovili u Paštroviće, a ostale brodove su potopili. Plijen nijesu htjeli da dijele između sebe, već su odlučili da na malom kamenom ostrvu sgrade svoj grad. Tako su podigli utvrđenje i 12 kuća - po jednu za svako paštrovsko bratstvo. Sgradili su i crkvu koja je posvećena Sv. Stefanu - zaštitniku Paštrovića, po kojoj je gradić dobio ime. Vremenom su se dograđivali

⁵⁸ Prčanj je imao svoju narodnu žensku nošnju, koja je u pogledu nekih haljetaka bila slična ili istovjetna sa dobrotskom.

⁵⁹ Nav. djelo, 227.

⁶⁰ S. Ljubiša, *Obšćestvo paštrovsko u Okružju kotorskom*, Srpsko-dalmatinski magazin, Zadar 1845, 126-128.

odbrambeni bedemi i kule i naselje se postepeno uveličavalo i postalo trgovački i politički centar Paštrovića. Na Svetom Stefanu je od početka XIX vijeka zasijedala "Bankada" - zajednički sud svih plemena, koji se u starije vrijeme sastajao na Drobnom pijesku.

Paštrovska plemena duž morske obale bila su orjentisana na more i pomorstvo i važili su za dobre trgovce i pomorce, među kojima je bilo više brodovlasnika i kapetana, a zabilježeno je i da su gusarili, naročito tokom XVIII vijeka. Veliki dio njih se bavio poljoprivredom, stočarstvom i maslinarstvom koje je bilo jako razvijeno.

Po Vuku, Paštrovići pripovijedaju da su od najstarijih vremena bili nezavisni i da su imali izvjesnih privilegija još od rimskih i grčkih careva, a koje su kasnije potvrđivali svi srpski carevi i kraljevi. Svoj najveći uspon dostigli su u vrijeme Nemanjića, kao značajna oblast ondašnje srpske države. Priznavali su vlast Nemanjića koji su podizali crkve i manastire (Duljevo, Gradište) i od kojih su imali brojne povlastice, što je trajalo gotovo sve do smrti cara Uroša 1371. godine.⁶¹ Nakon Nemanjića, Paštrovići su potpali pod Balšiće, gospodare Zete, čiju vlast su priznavali sve do 1421.

Na granici između Turaka i Mletačke Republike, Paštrovići su bili prinuđeni da se priklone jednoj strani, a kako je opasnost od turske najezde izgledala veća, postaju Mletački podanici. Po sporazumu koji su sklopili sa Mlečanima 1423. Paštrovići su se obavezali da će čuvati granice i ratovati sa Turcima u njihovu korist od Skadra do Kotora, a Mlečani zauzvrat neće dirati njihovu autonomiju i pređašnja prava. Takođe su bili oslobođeni plaćanja carine na cijeloj mletačkoj teritoriji, što je bilo veoma značajno za njihov ekonomski napredak. U tom periodu je bila naročito razvijena trgovina domaćim proizvodima (vino, ulje, suvo meso, sir i dr.), koje su Paštrovići svojim brodovima prevozili u razne krajeve mletačke države, čime se unapređivalo pomorstvo i od čega je cijeli kraj imao koristi.⁶² Jedna od povlastica koje su imali bila je da se

Paštrović može oženiti prvom mletačkom vlasteokom, a svaki mletački vlastelin može uzeti za ženu Paštrovku.⁶³ Pod Mlečanima ostaju sve do pada Mletačke Republike 1797. nakon čega dolaze pod vlast mnogih okupatora: najprije pod Austrijom (1797-1805), pod Francuzima (1805-1806), potom Rusijom (1806-1807), pa ponovo Francuskom (1807-1813) godine. Ujedinjenje Boke i Crne Gore 1814. godine, koje je trajalo nekoliko mjeseci

Paštrovska nošnja
(Katalog "Narodna kultura Srba u XIX i XX vijeku, str. 83.)

⁶¹ Petar D. Šerović, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru V, Kotor 1956, 26.

⁶² Petar D. Šerović, nav. djelo 36.

⁶³ Vuk St. Karadžić, *Crna Gora i Boka Kotorska*, Beograd 1977, 79.

pod upravom Petra I, nije bilo prihvaćeno od strane velikih sila, pa je Boka Kotorska zajedno sa Paštrovićima data na upravu Austriji. Pod Austrijom su ostali sve do njenog sloma 1918. godine, kada su zajedno sa Bokom ušli u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Paštrovići su u prošlosti bili klasno društvo, čije se stanovništvo sastojalo od vlastle, kmetova i slobodnih seljaka. Međutim, istorijske prilike koje su nastale krajem XIV vijeka odnosno, pritisak turskog osvajača, brojna migraciona kretanja, etničke i ekonomske promjene, doprinijeli su raspadanju feudalnog sistema. Iz potrebe zajedničke zaštite, a i iz ekonomskih razloga, stanovništvo počinje da se organizuje u manje grupe. Kako ističe Vukmanović, od vlasteoskih rodova, njihovih kmetova i novih doseljenika u toku XV vijeka formiralo se 12 plemena. Geografska izolovanost Paštrovića i plemenski život uticali su na međusobno povezivanje plemena i formiranje jedne posebne cjeline, kod koje se vremenom stvorilo jedinstvo i razvila zajednička svijest o pripadnosti jednoj etničkoj grupi.⁶⁴ Sve do početka XIX vijeka autonomija Paštrovića je malo izgubila od svoje prvobitne originalnosti, što je rezultat žestoke borbe, svojstvene gotovo svim plemenskim organizacijama, za očuvanje plemenskog načina života.⁶⁵ Period pod tuđinskom vlašću, u trajanju od 400 godina, obilježili su brojni ratovi i sukobi, a za cijelo vrijeme strane vladavine, Paštrovići su uspjeli da sačuvaju svoju vjeru, običaje, jezik i pismo.

* * * * *

S obzirom da su se Paštrovići razvijali u mediteranskim privrednim i kulturnim uslovima, održavajući stalne veze s planinskim zaleđem u njihovoj nošnji se, pored mediteranskih tragova i primjesa građanske evropske odjeće, susrijeću i elementi dinarskih nošnji. Jovan Vukmanović koji je proučavao Paštroviće i dao cjelovitu studiju o njima ističe da se jedinstvo Paštrovića kao kompaktne etničke grupe uvijek ogledalo u narodnoj nošnji. Naravno, ona se kao dio kulture koji je podložan promjenama vremenom mijenjala, u skladu sa životnim prilikama i pod uticajima koji su dolazili sa strane ali, u Paštrovićima su svi muškarci i žene odvajkada imali pravo da nose isto odijelo, bez razlike na njihovo materijalno stanje, zanimanje i ugled u društvu.⁶⁶ Na osnovu oskudnih podataka kroz raspoloživu literaturu može se zaključiti da se odjeća u starija vremena izrađivala u okviru domaće radinosti. Žene su plele razne odjevne predmete ili su tkale na razboju vunene i platnene tkanine od kojih su krojile i šile odjeću, a takođe su izrađivale tekstilne predmete neophodne za domaćinstvo. Nošnja izrađena od sukna bila je mnogo više zastupljena po selima u zaleđu, čije se stanovništvo pretežno bavilo stočarstvom pa je, samim tim, bilo više upućeno na domaću proizvodnju. Uzimajući u obzir tu činjenicu, ne iznenađuje što su u nekadašnjoj paštrovskoj nošnji dominirale domaće vunene tkanine. Pored vune, u okviru domaće radinosti, korišćeni su lan, žuka i konoplja od kojih se izrađivalo platno za krojenje

⁶⁴ Jovan Vukmanović, *Paštrovići, antropogeografsko-etnološka ispitivanja*, Cetinje 1960, 136.

⁶⁵ Ilija Sindik, *Dušanovo zakonodavstvo u Paštrovićima i Grblju*, Zbornik u čast šeste stogodišnjice Zakonika cara Dušana, Beograd 1951, 127.

⁶⁶ J. Vukmanović, nav. djelo, 209, 210.

i šivenje košulja, ljetnjih sukanja, faculeta i slično, a takođe i djelova tekstilnog pokućstva. Svila je korišćena uglavnom kao uvozni materijal, mada je zabilježena izrada svile i u okviru domaće radinosti. Jovan Vukmanović ističe da je krajem XIX vijeka skoro svaka kuća u Paštrovićima gajila svilenu bubu ali, kako u Paštrovićima nije bilo dovoljno murvovog lišća, žene su išle da ga kupuju u Mrkojeviće, južnije od Bara, mada su i u Crmnici kupovale čaure svilene bube.

MUŠKA NOŠNJA IZ PAŠTROVIĆA

Svakodnevno muško odijelo sastojalo se od sledećih haljetaka: Pri tijelu se nosila *košulja* dugih rukava, izrađena od lanenog ili žukovog platna u prirodnoj boji. Preko košulje se nosio *kružat*, pršnjak bez rukava, koji je dopirao do struka, rađen od bijelog sukna. Najčešće se farbao u crno ili plavo. Pri tijelu su se nosile široke *lanene gaće*, koje su dopirale do ispod koljena. U pasu su se vezivale gatnjikom, ispletenim od vunene pređe. Preko ovih, oblačile su se *suknene gaće*, najčešće bijele, a ponekad crne ili plave. Preko kružata se oblačio bijeli *sukneni gunj* sa rukavima. Dosezao je do ispod koljena i nije se zakopčavao. Preko gunja, oko pasa, nosio se crveni *pojas*, čija je dužina iznosila preko 3m. Od članaka do koljena nosile su se bijele *suknene dokoljenice*, koje su čvrsto obuhvatale listove nogu, a koje su se zakopčavale pomoću sitnih, metalnih kopčica. Dokoljenice na svojim krajevima imaju prišivene kuke i petlje pomoću kojih se zatežu tako da budu potpuno glatke i dobro stisnute jer se tada gazi mnogo sigurnije. Na noge, preko dokoljenica, obuvane su bijele *vunene čarape*, koje su dopirale do sredine lista. Preko njih, obuvali su se *opanci* koji su se izrađivali od goveđe kože. Na glavi se nosila jagnjeća šubara, po predanju najstarija kapa u ovoj oblasti. Po potrebi, kao zaštita od vjetrova i kiše, nosila se vunena *struka*. Svakodnevno ljetno odijelo razlikovalo se od zimskog po tome što se sastojalo od manjeg broja haljetaka.⁶⁷

Pored svakodnevne bijele suknene nošnje, u Paštrovićima je nošena i svečana odjeća, koja je izrađivana od uvoznih i skupocjenih materijala. Već od XIV vijeka Paštrovići dobivljaju tanka sukna raznih boja, čohu, velur, brokat i različite materijale od svile. Do prve polovine XIX vijeka u Paštrovićima je nošeno starobokeljsko odijelo, koje nakon tog perioda počinje sve više da iščezava, da bi ga vremenom zamijenila nošnja koja je po kroju i materijalu istovjetna sa svitnom crnogorskom nošnjom. Razlika između ove dvije nošnje je u tome što paštrovska nema dušanku i toke i što se izrada veza donekle razlikuje. Po predanju prvo su je primila sela koja su bliža staroj crnogorskoj granici, da bi se vremenom proširila i postala opšte-narodna.⁶⁸

Svečana paštrovska nošnja sastojala se od sledećih haljetaka:

Pri tijelu se nosila *košulja* od bijelog pamučnog platna sa kolijerom (okovratnikom), dugih rukava, koja je dosezala do ispod struka. Preko košulje se oblačio *džamadan* (kružat), od crvene čohu, čije su se prednje pole široko preklapale, praveći izrez u obliku latiničnog

67 J. Vukmanović, nav. djelo, 210-213.

68 J. Vukmanović, nav. djelo, 216.

slova V. Zakopčavao se po strani pomoću mesinganih dugmića i petljica od crnog svilenog gajtana. Izrađivao se sa rukavima ili bez njih. Prednjice su ukrašavane bogatim zlatovezom rađenim u floralnom ornamentu, a svi šavovi su prekriveni crnim, svilenim gajtanima. Umjesto džamadana se nosila i *dečerma* - vrsta prsluka od čoje, džine do ispod struka, koju su uglavnom nosili mlađi ljudi. Bogato je ukrašena zlatovezom i zlatnim širitima duž prednjica s tim što se prednjice nijesu preklapale kao kod džamadana, već je iskrojena pravo, pa se prednjice jedva dodiruju. Pri ivicama prsiju prišiven je veliki broj sitnih dugmadi od pozlaćene srme, sa crvenom perlicom na vrhu. Uz ovo su nošene široke *gaće* od fine čohē, koje se pri dnu sužavaju praveći nogavice dugačke do ispod koljena. Gaće su najčešće tamno - plave boje, mada su mogle biti i crne. Na gornjoj ivici gaća našiven je *turfašica*, kroz koji se provlačila uzica za vezivanje - *gatnjik*, pa su gaće zbog velike širine bile nabrane u struku, praveći pozadi kesu. Sa strana, ispod tura, su mogle imati po jedan usječeni džep, čiji se otvor ukrašavao zlatnim širitima. Preko kružata ili ječerme oblačila se *dolama*, jedan od najljepših i najbogatije rađenih djelova muške nošnje. To je haljetak sa dugačkim uskim rukavima, izrađen od fine čohē zelene boje. Rukavi su samo djelimično prišiveni uz leđni dio, a za prednji su se kačili pomoću mesinganog dugmeta i petljice. Mogli su se navlačiti ili, u suprotnom, ruke su se provlačile kroz razreze dolame, a njeni rukavi su slobodno padali niz leđa. Dolama je do struka krojena uz tijelo, a od struka se zvonasto širi i doseže do ispod koljena i ima po jedan umjetni šlic sa strana. Veoma je bogato ukrašavana zlatnim širitima i vezom od zlatnog ili crvenog konca duž svih ivica, na rukavima, u uglovima prednjica i po cijeloj površini prsiju. Na prednjicama, duž ivica do struka, ima ukrasne mesingane dugmiće i čitav splet povezanih floralnih ornamentata. Umjesto dolame mogao se nositi *gunj* od žučkasto - bijele ili svijetlo zelene svite. Gunj je sa rukavima, dužine do ispod koljena, do struka krojen uz tijelo, a od struka se zvonasto širi. Ovaj haljetak se najmanje ukrašavao i to duž ivica tamno-plavom ili crvenom čohom i oko vratnog izreza ukrasnom trakom i uskim gajtanom od pozlaćenog konca. Na prednjicama, do visine struka, našivena su ukrasna dugmadi od crnog konca, sa crvenom perlicom na vrhu. Preko kružata, *gunja* ili *dolame* nosio se i *jelek* (koret), prsluk bez rukava od crvene svite. Doseže do struka i sprijeda je otvoren, tako da su vidljivi ukrasi na dolami ili džamadanu, a sam je veoma bogato ukrašavan duž ivica i po cijeloj površini prednjica i leđnog dijela sa ukrasnim trakama i gajtanima i zlatovezom rađenim u floralnom ornamentu. Ivice prsiju su dodatno ukrašene nizom duguljastih mesinganih dugmića. Preko dolame (ili *gunja*) opasavao se *silav* (svilar, svilaj, silaj, kolan), praktičan kožni pojas sa više pregrada, u koji se zaticalo oružje i kačili tobolac i česa. Preko silava se omotavao *trombolos*, raznobojni svileni pojas sastavljen iz dvije ili tri pole različitog kariranog dezena, koje su se skupljale u širini struka. Dužina ovih pojaseva kretala se od 3 do 6m, i krasile su ih rese izvučene na užim krajevima. *Dokoljenice* su izrađivane od bijele svite i pokrivaju dio noge od članaka do koljena. Zakopčavaju se uz pomoć metalnih kopči. Na spoju dokoljenica i gaća nosile su se *podveze* široke 2-3 cm, koje su izrađene od crvene svite i ukrašene vezom od zlatnog konca. Na noge se obuvaju bijele, vunene *kalčete*, a preko njih

niske crne *cipele ili čizme*. Paštrovići su nerado nosili opanke, što je zabilježeno i kod Vuka: ..."zato do današnjih dana nijedan Paštrović neće da nosi opanke već, ako nema prave cipele, radije ide bos".⁶⁹ Na glavi se nosila okrugla *kapa*, po obodu presvučena crnom svilom, s tepelakom od crvenog velura na kojem je zlatovez floralnog motiva. Od oružja su nošeni zataknuti u silav - kubura, ledenica i nož. Nakit nije bio obavezan dio nošnje ali je do sredine XIX vijeka bilo uobičajeno da sin jedinac nosi brnjicu (mindušu) u desnom uhu, koja je kako se vjerovalo imala zaštitnu moć, pa je kao amajlija nošena čitavog života.

ŽENSKA PAŠTROVSKA NOŠNJA

Ženska nošnja iz Paštrovića se u prošlosti, kao i muška, više puta mijenjala, a o njenom izgledu i razvoju kroz vjekove najviše podataka ima u notama - spiskovima o nevjestinjskim prćijama, koje se čuvaju u arhivima i porodičnim zaostavštinama. Sve do XV vijeka odjeća u ovoj oblasti se izrađivala u okviru domaće tekstilne radinosti, od pristupačnih sirovina - vune, lana, konoplje i žuke. Ovu jednostavnu nošnju su činjele: bijela košulja sa rukavima dužine do stopala od žukovog ili lanenog platna. Preko košulje se oblačila raša (suknja) sa stanom, izrađena od sukna tamne boje, jako namrskana u struku. Prema stopalima je široko padala, a pri donjoj ivici je ukrašavana trakom od crvene čoje. Preko stana se nosila jaketa sa rukavima, od crnog ili bijelog sukna, dužine do struka, koja se zakopčavala na prsima. Umjesto suknene se nosila i jaketa pletena od vunene pređe, najčešće tamne boje. Na nogama su se zimi nosile pletene čarape, a ljeti pamučne, a preko njih opanci domaće izrade. Na glavi se nosio bijeli laneni *faculet*.⁷⁰

Vremenom, ženska nošnja se mijenja i sve više se izrađuje od skupocjenih uvoznih materijala. U vrijeme razvijene pomorske trgovine nošnja se, po uzoru na zapadnoevropsku odjeću, kreira i izrađuje najviše u krojačkim salonima Budve, Kotora, Dubrovnika i Venecije, od tkanina i ukrasa koje su u svoj kraj donosili paštrovski pomorci. U periodu od XV-XIX vijeka nošnja je prilično bogata i raznovrsna, a nose se pojedini luksuzno izrađeni haljeci kakve nalazimo u dobrotskoj i u spičanskoj nošnji. Preko vezene košulje dugih rukava, izrađene od tankog lanenog platna ili kupovnog materijala, žene su nosile različite vrste haljina bez rukava, u vidu dugačke nabrane suknje za koju je prišivan uzani prslučić, tzv. stan. One su se razlikovale kako u vrsti materijala i boji tkanine, tako i u samom nazivu: gorogran, saja, sarža, marinoš. Gorogran (gologran) je suknja sa stanom, izrađen iz više pola od skupocjenog uvoznog materijala različitih boja (crvene, zelene, žute, rjeđe plave ili bijele). Većinom su bili ukrašeni "napravom": po njemu su bile izatkane grančice, "tičice" ili "romanet", pri dnu je prišivena crvena kordela iznad koje je široka crvena traka.⁷¹ Saja (saža) je sastavljena iz stana i suknje namrskane na plisir, koja široko pada do stopala ali nije toliko svečana kao gorogran. Marinoš je svečani haljetak istog kroja, koji su žene nosile u svečanim prilikama zimi, izrađen od finog uvoznog sukna plave boje. Sarža je takođe

69 Vuk St. Karadžić, *Crna Gora i Boka Kotorska*, Beograd 1977, 79.

70 J. Vukmanović, nav. djelo, 223.

71 J. Vukmanović, nav. djelo, 226.

sastavljena od suknje i stana, a pravila se od domaćeg bojenog sukna ili od nekog debljeg uvoznog materijala, najčešće crvene ili zelene boje. Pored pomenutih dvodjelnih haljina nošene su i suknje - (kotule, raše) različitih boja i materijala. Privilegija samo bogatijih nevjesta bio je petarulić- haljetak bez rukava koji se nosio umjesto košulje, izrađen od tila ili svile sa bogatom dobrotskom ili venecijanskom čipkom, inače preuzet iz dobrotске nošnje. Preko košulje se oblačio koretac (koret), koji se u zavisnosti od toga da li je za svakodnevne ili svečane prilike, izrađivao od različitih materijala- raznih vrsta sukna, damaska, svile, skerleta, čoje ili velura u crvenoj boji. Koretac je kratka jaknica duga do struka, sa rukavima do lakata ili šake, koji se kopčao na prsima pomoću ukrasnih dugmadi (na žglob). U pomenutom periodu od XV- XIX vijeka žene su, kao ukrasni detalj, nosile i rukave koji su se navlačili na ruke i vezivali iza šake. Izrađivali su se prema prilici, od sukna, damasta, svile i brokata. Preko suknje su se nosile duge traviješe (kecelje), rađene od različitih materijala, boja i dezena. Na glavi su žene u ranija vremena nosile veo, a od početka XVIII vijeka razne faculete: "bijeli od fijaketa, šareni od bumbaka, od crvene, žute i crne svile, od estemeluka, od duple svile, od šeša, od postava i od indijane."⁷² Bijeli faculeti su odvajkada korišćeni za pokrivanje glave, a drugi u bojama su se nosili i kao šal oko vrata. Na nogama su nošene bijele pamučne kalcete (čarape) i kupovne cipele (gondolete).

Nošnja koja je danas prepoznatljiva kao **ženska paštrovska nošnja** specifična je i svojom jednostavnošću čini zaseban tip u odnosu na sve ostale primorske nošnje. Krajem XIX vijeka, u Paštrovićima kao i u Bokokotorskom zalivu, pod uticajem mode koju diktiraju evropski centri, sve više se napušta dotadašnja nošnja pa neki haljeci potpuno nestaju, dok se pojedini zadržavaju u odijevanju do Prvog svjetskog rata, uglavnom kao vjenčano odijelo.⁷³ Osnovni djelovi ove nošnje su: *Komeš* - košulja sa dugim rukavima, izrađen je od bijelog kupovnog platna, dužine do ispod struka, ovalno izrezan oko vrata, duž prsiju ukrašen uskim *merlama* (čipkom). Preko košulje se oblačio *koretac* (koret) - kratki haljetak sa rukavima, dužine do ispod struka sa po jednim ušivkom na prsima i po jednim umetnutim klinom, između prsiju i leđa, sa obje strane. Izrađivao se od čvrste svile tamno-crvene ili ljubičaste boje. Koretac se ukrašavao sa zlatnim širitima i gajtanima oko rukava i po šavovima, a na prsima još i vezom od zlatnog konca. Na prsima i rukavima je više *žglobova*-velika srebrna pucad rađena u tehnici filigrana, koja su pored ukrasne funkcije služila i za zakopčavanje. *Kotula* (suknja) se izrađivala od iste tamno-crvene ili ljubičaste svile, kao i koretac. Sastoji se iz više pola i sitno je nabrana u struku odakle zvonasto pada do peta, a pri dnu je obrubljena kordelom od crvene svite. Preko kotule se nosila duga svilena *traviješa* (kecelja), koja je mogla biti različitih boja i dezena, ali se uvijek vodilo računa da je u skladu sa kotulom. Oko vrata se nosio svileni faculet sa resama, najčešće cvjetnog dezena ljubičaste ili smeđe osnove, koji se zaticao u koretac tako da se košulja nije vidjela. Na nogama su se nosile bijele kupovne *kalcete* (čarape), a preko njih niske crne cipele - mulice (*gondolete*). Žene i djevojke su kosu češljale na isti način, tako što su je iza

⁷² J. Vukmanović, nav. djelo, 225.

⁷³ J. Vukmanović, nav. djelo, 230.

ušiju uplijetale sa u dvije pletenice koje bi ukrstile na potiljku i savile u *kotolaču* (pundžu). Oko glave su stavljale bijeli faculet koji su vezivale jednom ispod brade, tako da su krajevi slobodno padali niz prsi. Crni faculet se nosio u vrijeme korote. Zabilježen je običaj da se udovici iz roda donese veliki svileni faculet. Iza udovice bi stala žena iz roda, koja ima muža, i pokazala crni faculet da ga svi prisutni vide, zalelekala bi pokojnika i ožalošćenoj ženi skinula sa glave bijeli faculet. Udovica bi negodovala ali bi na kraju prihvatila crni faculet, navukla bi ga iznad očiju i vezala pod bradom i nosila ga najmanje tri godine. Nakon isteka tog vremena, udovica je stavljala drugi faculet sa žućkastom ili smeđom bordurom, a ostalu crninu je i dalje nosila. Muškarci su u znak žalosti za muškim članom nosili crne košulje i kape, ranije i crne pasove, i nijesu se brijali, niti šišali za četrdeset dana, a sestra bi u znak žalosti za bratom potkinula kosu i stavila je na njegov grob.⁷⁴

Uz paštrovsku nošnju žene su nosile nakit koji se najčešće izrađivao od srebra ili zlata tehnikama livenja, filigrana ili granulacije. U kosi su nosile razne vrste ukrasnih traka ("fijoci sa zlatom i kordele fine") srebrne ili zlatne igle sa glavama rađenim u tehnici filigrana i različite ukosnice - *frkadele*. Na dan vjenčanja, paštrovske nevjeste su na glavu stavljale zeleni vijenac, opleten od prirodnog cvijeća i lozovih prutića. Oko vrata su se nosile *kolajne* ili *tundine* - ogrlice od srebrnih, pozlaćenih ili zlatnih kuglica rađene u tehnici filigrana; srebrni ili zlatni lanci sa privjescima ili medaljonima, kao i razne ogrlice od bisera ili korala. Paštrovke su još nosile razne vrste broševa, narukvica, prstenja i brnjica (naušnica) od srebra ili zlata, često ukrašene dragim i poludragim kamenjem. Djevojke se nijesu kitile kao udate žene i za razliku od njih od nakita su nosile jedino lanac ili broš.

NOŠNJE BARSKE I ULCINJSKE OBLASTI

Barska i ulcinjska opština nalaze se u jugoistočnom dijelu Crne Gore. Područje ove oblasti proteže se duž obalnog dijela od Spiča do ušća rijeke Bojane i obuhvata planinski masiv Sutormana, Rumije i Lisinja, koji je zapravo prirodna granica između Jadranskog mora i Skadarskog jezera. Ovoj regiji pripada i Krajina - oblast prema Jezeru, kao i dio obale Skadarskog jezera s druge strane pomenutih masiva, od Široka u Krajini, gdje Bojana izvire iz jezera do Godinja u Crmnici. Vjekovima su na ovoj teritoriji gravitirali razni narodi i kulture (Iliri, Grci, Rimljani, Sloveni) i smjenjivale se brojne uprave: Vizantija, dukljansko-zetski vladari Vojislavljevići i Balšići, Nemanjići, bosanski banovi, srpske despote, mletački duždevi, otomanski i austrijski carevi, crnogorski vladari. S obzirom na burne kulturno-istorijske i ekonomske prilike, te na različitu multinacionalnu i multikonfesionalnu strukturu stanovništva, ne iznenađuje činjenica da ova oblast obiluje mnoštvom različitih nošnji koje se javljaju kao rezultat zajedničkog bitisanja na ovom prostoru. U skladu sa tim, kao najkarakterističnije nošnje primorskog dijela ove oblasti mogu se izdvojiti spičanska, mrkojevička, muslimanska gradska, anamalska, bregasorska, šestanska i malisorska nošnja.

⁷⁴ J. Vukmanović, nav. djelo, 333, 334.

Na prostoru današnje barske opštine bilo je života još u praistorijsko, ilirsko, grčko i rimsko doba o čemu svjedoče brojni arheološki ostaci. Iako su se drevni gradovi na crnogorskom primorju gradili na samoj obali mora, Stari Bar se nalazi na uzvišenju u podnožju planine Rumije, sa tri strane zaštićen liticama, dok je duž zapadne strane obezbijeđen bedemima. S obzirom da na samoj obali nije bilo terena koji bi strateški bio pogodan za odbranu grada, što je ujedno i diktiralo odabir lokacije, izbor je pao na podnožje planine Rumije, udaljeno nekih 4 kilometra od obale. Iako to nije istorijski utvrđeno pretpostavlja se da je na istom uzvišenju postojalo i rimsko naselje. U pisanim dokumentima Stari Bar se po prvi put pominje u IX vijeku pod imenom Antivari, a u X vijeku se pominje pod nazivom Antibareos.⁷⁵ Ovo staro urbano naselje bilo je i veoma važan duhovni, kulturni i politički centar, što potvrđuje i činjenica da je do sredine VIII vijeka Bar bio sjedište biskupije. U IX vijeku je u rukama dukljanskih vladara, a nakon toga pripada Vizantiji, odnosno u tom periodu se nalazi u oblasti Dirahion, istorijski poznatijoj po imenu Prevalis. Iako je malo preciznih podataka o vremenu osnivanja drevnog Bara, smatra se da su temelje gradu udarili Vizantijci, pod čijom su vlašću sve do sredine XI vijeka. Presudan momenat za oslobođenje od Vizantije bila je bitka kod Sutormana, poznata kao Tuđemilska bitka 1042. godine, u kojoj je vizantijska vojska bila potučena od strane zetskog vladara Stefana Vojislava. U drugoj četvrtini XI vijeka, tačnije 1067. godine, upravu nad gradom preuzima Vjislavljev sin Mihailo koji je 1077. godine krunisan za kralja. Nasljeđuje ga sin Bodin 1082. godine i Bar, kako se smatra, postaje centar njegove države. Poslije smrti kralja Bodina 1101. godine nastale su borbe oko prevlasti. Vizantija je uspjela 1166. da ponovo ovlada Barom sve do 1183, kada ga oslobađa Stefan Nemanja. Postoji mišljenje da su u Baru stolovali vladari iz porodice Nemanjića, za čije vrijeme je grad doživio najveći procvat; imao svoju autonomiju, statut, grb i novac. U sastavu države Nemanjića ostaje sve do 1360. godine, nakon čega se sljedećih 83 godine smjenjuju vladavine: Balšića, Mlečana i srpskih despota, najprije Stefana Lazarevića, a potom Đurđa Brankovića. U periodu 1442- 1443. godine, Barom vlada bosanski vojvoda Stjepan Vukčić Kosača, a potom upravu nad gradom preuzimaju Mlečani. Do pred kraj XVI vijeka, pod mletačkom vlašću, Bar je bio tipičan renesansni grad sa statusom gotovo slobodnog grada, odnosno komune, koji je imao gradski statut i vlastiti novac, sakralnu i profanu heraldiku, veliki broj plemićkih porodica, palate, crkve i samostane - uopšteno, ustrojstvo tipično za primorske gradove tog razdoblja. Pod mletačkom vlašću ostaje punih 128 godina, sve do konačnog osvajanja od strane Turaka 1571. godine. Pad Bara pod tursku vlast izazvao je velike promjene u svim sferama života, jer Turci donose svoje državno i društveno uređenje, svoju kulturu i vjeru. Ukida se statut grada i stanovnici Bara vremenom gube sva prava koja su dotad imali. Nastupaju teška vremena za sve Hrišćane kada dolazi do intenzivne islamizacije, pa je veliki dio stanovništva bio prinuđen da se iseli ili da primi Islam. Renesansni grad postaje turska kasaba, a plemići i pučane zamjenjuju age, begovi i raja. Obrazovanje se sticalo u okvirima islamske kulture, u vjerskim školama u kojima je nastava izvođena na arapskom jeziku. Turci su teritorijom

⁷⁵ Draška Šćekić, *Putujući Crnom Gorom*, Podgorica 1994, 17.

Bara vladali 307 godina, nakon čega ga oslobadja crnogorska vojska 1878. godine. Nakon oslobođenja od Turaka Spič je prešao pod austrijsku vlast, dok je grad Bar i ostatak opštine poslije Berlinskoga kongresa 1878. godine pripao Crnoj Gori. U skladu sa mogućnostima knjaževine, odnosno kraljevine Crne Gore grad počinje da se ekonomski i kulturno razvija. Nakon crnogorske kapitulacije 1916. godine nad Barom je uspostavljena kratkotrajna Austro-ugarska uprava, a od 1918. do 1941. godine Bar se nalazi u sastavu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

* * * * *

Zapadni dio barske opštine je Spič, oblast koja se prostire između Paštrovića i Barskog Polja i u zaleđu prema Crmnici. Oko 16 sela, rasutih po brežuljcima i uvalama, karakteriše vjekovni suživot tamošnjih pravoslavaca i katolika koji su zastupljeni u većem broju. Kao primjer sloge Spičani su isticali i to što su vjekovima imali dvije crkvice sa dva oltara - katoličkim i pravoslavnim, u kojima su se zajedno molili pripadnici i jedne i druge vjeroispovijesti. Mješoviti brakovi bili su uobičajena pojava, a karakteristično je da su po svim selima imali gotovo iste običaje i u osnovi istu nošnju. Glavne privredne djelatnosti Spičana bile su zemljoradnja i stočarstvo, a s obzirom da je stanovništvo ove oblasti u prošlosti bilo upućeno na vlastitu proizvodnju, to su se tkanine za odjeću i kućne potreštine izrađivale u okviru domaće radinosti. Od sirovina koje su se koristile za izradu domaćih tkanina korišćeni su lan i konoplja, žuka, vuna, a u manjoj mjeri se izrađivala i svila.

Lan i konoplja, jednogodišnje zeljaste biljke, korišćeni su kao tekstilne sirovine za izradu jakog i grubog platna za odjeću i ostale kućne potrebe. Kod nas su se konoplja i lan sijali najviše na Primorju i u Riječkoj nahiji. U nekim selima se i danas pojedine njive zovu Konopljišta i Laništa. Posao oko pripreme zemlje i sijaanja obavljali su uglavnom muškarci, dok su ostale poslove oko uzgoja i prerade lana obavljale žene. Lan se sijao u jesen, a konoplja u rano proljeće. Sazrijevali su ljeti kad je i počinjala žetva. Stabljike su se čupale zajedno sa korijenom koji se potom odsijecao, kao i cvjetovi i sjeme. Vezali su se u ručice, rukoveti ili balice, pa u snopove i ostavljali desetak dana da se suše. Potom se odvajalo sjeme tako što su se rukoveti tukle na kamenoj ploči drvenim štapom-maljugom, a sjeme se čuvalo za sledeću godinu. U daljem toku obrade lana i konoplje trebalo je odvojiti vlaknasti dio stabljike, a to se izvodilo močenjem u vodi, u plitkim rukavcima rijeka ili potoka ili u posebno iskopanim barama - lokvama, močilima, močilištima. Lokve su obično pripadale jednom selu i bile su zajedničko vlasništvo, a služile su i za napajanje stoke. Snopovi su se potapali daskama i kamenjem u vodi i ovaj postupak je trajao 7-15 dana, zavisno od temperature vode i debljine stabljika. Nakon toga, rukoveti su se vadile, razvezivale i ispirale, a potom sušile na suncu, na livadi ili uz obalu rijeke. U daljem postupku obrade trebalo je izlomiti stabljike i osloboditi vlakno drvenastih djelova, što se postizalo uz upotrebu brojnih tekstilnih alatki, najviše stupa ili trlica. Najjednostavniji i najprostiji način bio je udaranje rukoveti masivnim drvenim nožem-maljicom, maljugom ili

bijačem na kamenoj trlici, odnosno preko žlijeba koji nastaje između dva gruba kamena.⁷⁶ Neprekidnim udaranjem i trenjem, strukovi bi se izlomili, a drvenasti dio bi otpao, tako da je korisno vlakno ostajalo u ruci. Dobijena vlakna su se iščešljavala na grebenima i klasifikovala po kvalitetu. Ovako pročišćene i odabrane niti bile su pripremljene za predenje.

Brnestra ili žuka raste po obalnim predjelima crnogorskog primorja na mjestima zaštićenim od bure, kao samonikli grm, visine 2 - 5 m. Kod nas je najviše ima u okolini Bara, Spiča i Kotora i njena prerada je nekad bila velika. U grančicama žuke nalazi se vlakno koje je čvrsto i podesno za izradu platna, kao i ribarskih mreža i konopa. Jednogodišnji izdanci žuke sjekli su se tokom jula i vezali u male rukoveti, a zatim se potapali kamenjem u more da se moče oko mjesec dana. Nakon toga razmekšale stabljike trljaju se po hrapavom kamenju ili se udaraju kamenom ili nekim tvrdim predmetom- drvenom maljugom. Drvenasti dio grančice ostajao je neizlomljen, a vlakno se prstima pažljivo odvajalo od stabljike. Ovaj posao naziva se omicanje žuke. Dobijeno vlakno, koje se najčešće nazivalo vuna, raščešljavalo se na grebenima, a potom slagalo u pijunčice, balice ili se odmah upotrebljavalo za predenje. U oblasti Spiča skoro svako selo imalo je svoju žuku - trlicu, trlilo, a na spičanska trlila su donosili žuku i sa strane; to su bili plićaci na obali zaklonjeni od talasa, u kojima su bile veće rapave ploče, podesne za trljenje.⁷⁷

Vuna je, kao najvažnija sirovina za tekstil, služila čovjeku od najstarijih vremena. Ovce su se šišale jednom ili dva puta godišnje, počev od glave prema repu i zadnjim nogama, tako da runo ostane u jednom komadu. Šišanje ovaca obavljali su muškarci, dok je sva ostala tekstilna djelatnost bila u rukama žena. Runo se zatim moralo oprati od nečistoće, močenjem i ispiranjem u mlakoj vodi, na potoku, rijeci ili u moru. Nakon sušenja se najprije raščešljavalo rukama, da bi se odstranile grube nečistoće, a potom se razvrstavalo po kvalitetu. Najboljeg kvaliteta je vuna dugih i mekanih vlakana, koja je korišćena za izradu tanjeg i finijeg sukna, dok su se od vune lošijeg kvaliteta najčešće izrađivale torbe, ogrtači, vreće, čarape i sl. U daljem postupku runo se iščešljavalo na grebenima, posebnoj napravi nalik češljevima sa metalnim zubcima - klinovima, koji su se uvijek upotrebljavali u paru. Pri provlačenju između dva sistema zubaca, runo omekšava i priprema se za predenje. Za izradu tkanina takođe se upotrebljavala i kozija dlaka - kostrijet, kozlina. Obrađivala se na sličan način kao i vuna, s tim što se nije prala, niti se češljala na grebenima, već se prostirala na ravnoj podlozi i "tukla" udaranjem obične šibe ili grane koja je tetivom bila savijena u luk. Kako je kozija dlaka oštra i kratka, pa tako i otporna na vlagu, najčešće se upotrebljavala za grube tekstilije: pastirske kabanice i ogrtače, vreće, bisage i torbe, a često se miješala sa vunom.

Svila je korišćena uglavnom kao uvozni materijal, mada je zabilježena izrada svile i u okviru domaće radinosti. Gajila se najviše u barskom i ulcinjskom okrugu, gdje su muhamedanke i hrišćanke prele svilu i tkale izuzetno tanke materijale. Murve - bijeli dudovi, sađeni su u blizini kuća i služili su uglavnom za gajenje buba. S proljeća se odvajalo sjeme, jajašca koja

⁷⁶ Nerina Eckhel, *Uzgoj i obrada tekstilnih sirovina i proizvodnja tekstila*, katalog «Čarolija niti», Zagreb 1988, 26-28.

⁷⁷ Jovan Vukmanović, *Narodna nošnja u Spiču*, Zbornik radova, knj. IV, Beograd 1950, 27.

su se držala u škrinji (u krpi) do idućeg proljeća. Tada su se jajašca vadila i razastirala na drugoj krpi u blizini ognjišta, dok se ne izlegnu larve.⁷⁸ Gusjenice su se hranile mladim dudovim lišćem sve dok se ne začaure. Obično se odvajao jednak broj čifta - čaura mužjaka i ženki za dobijanje sjemena za uzgoj svilene bube u sljedećoj godini. Iz njih bi se nakon izvjesnog vremena izlegao leptir, koji bi uginuo čim položi sjeme. Ostale čaure su se prerađivale za konac. Potapale su se u kotao sa toplom vodom i pažljivo miješale račvastim štapom, a kad čaura omekša pažljivo se vadi svila, odnosno smiču niti pomoću istog račvastog štapa. Dobijena vlakna su se namotavala na male kaleme, klupka i potom su se ostavljala da se suše. Zavisno od toga za koju je namjenu, već pri vađenju svile vodilo se računa da li će se izvlačiti tanje ili deblje niti, kao i to da li će se niti presti, jer se svila namijenjena za vezenje nije zapredala.

Bojenje se nekada, prije upotrebe gotovih anilinskih boja i pojave specijalizovanih radnji za bojenje pređe i domaćeg sukna, obavljalo pomoću boja koje su dobijane od raznog bilja, plodova i korijenja. Najviše se bojala vunena pređa, dok o postupku bojenja lana, konoplje i svile postoji malo podataka u stručnoj literaturi.⁷⁹ Lanene i konopljine tkanine, kao i svila često su se bijeljele na suncu, ljeti, tako što su se više puta naizmjenično prale, sunčale i sušile. Crna boja se najčešće dobijala iskuvavanjem kore i lista oraha ili jasena ili kuvanjem kore divljeg nara; tamnocrvena od korijena i lista broća; žuta od kore nara, ruja ili divlje jabuke; tamnozeleno iskuvavanjem mladog dudovog lišća ili miješanjem crne i žute; smeđa od orahove kore ili od lišća crnog jasena, od kojeg se, takođe, dobijala i modra boja. Pri bojenju su se često dodavali, zavisno od toga koja se boja želi dobiti, pepeo, čađ, željezna ili modra galica, rastvor stipse i karaboje. Upotrebom industrijskih tekstilnih boja javljaju se tonovi koji dobijaju otvoreniji i jači intezitet i potiskuju skladne i prefinjene prigušene tonove dobijene na vegetabilan način.

Ovaj posao obavljale su najčešće starije i vještije žene, nakon čega su plele razne odjevne predmete ili su na razboju tkale vunene i platnene tkanine od kojih su krojile i šile odjeću. Zabilježen je podatak da je do početka XX vijeka gotovo svaka kuća u Spiču imala jedan ili dva razboja na kojima su žene tkale sve što je trebalo za kuću i ukućane, a ukoliko domaće tkanine nijesu zadovoljavale osnovne potrebe, dobijale su se najčešće sa susjednih pijaca iz Bara i Skadra.⁸⁰

MUŠKA SPIČANSKA NOŠNJA

Do kraja XIX vijeka muška nošnja se izrađivala od domaćih materijala. Razlike između svakodnevnog i svečanog, ljetnjeg i zimskog odijela bile su neznatne, jer je ovu nošnju karakterisala jednostavna i gruba izrada, sa malim brojem odjevnih elemenata.⁸¹ Stariju varijantu muške nošnje čine sljedeći djelovi: Bijela *košulja* dugačkih, širokih rukava izrađena od žukovog platna, sa uzanim kolijerom oko vrata. Široke *gaće*, koje su takođe

78 Ljubomir Kapisoda, *Gajenje lana i svilene bube u Mrkovićima*, GEM II, Cetinje 1962, 225-227.

79 Vojin Ivanović, *Naše narodno bojenje*, GEM XVI, Beograd 1953, 205-221.

80 J. Vukmanović, nav. djelo, 263.

81 Nav. Djelo, 264.

izrađivane od žuke, čija je dužina dosegala do ispod koljena, a koje su se pomoću vunenog gatnjika vezivale oko pasa. Ispod njih su se ponekad nosile donje gaće, koje su se najčešće izrađivale od lanenog platna. Preko košulje se oblačila anterija- haljetak sa dugim rukavima, dužine do ispod struka, izrađen od sukna bijele boje. Duž ivica je ukrašavana crnim, vunenim gajtanima. Preko anterije, koja se donjim dijelom uvlačila u gaće, opasavao se crveni ili bijeli pojas dužine do 5 metara, izatkan od vune, ukrašen šarama i malim kačankama na krajevima. Na nogama su se nosile bijele suknene dokoljenice koje su se zakopčavale pomoću velikog broja sitnih kopčica; kratke bijele ili crne čarape pletene od vune i opanci oputaši, izrađeni od goveđe kože. Pri radu i kao obuća siromašnijih ljudi, nošeni su opanci prostije izrade, takozvani opanci na gogačkom.⁸² Kako ističe Vukmanović, svečana varijanta starijeg spičanskog odijela imala je iste haljetke s tim što su bili izrađeni od ljepše tkanine pa je košulja, na primjer, izrađivana od mekog bijelog platna koje se tkalo od lana i kupovnog pamuka. Imućniji ljudi su, pod uticajem grčke vojske koja je za vrijeme turske vladavine dolazila u Haj-Nehaj, nosili tzv. *tosku*. To je kratki bijeli haljetak u obliku suknje na oba kraja namrskanih klinova, koji se najčešće kupovao u Baru.⁸³ Zimi su nošeni haljeci koji su se izrađivali od debljeg materijala pa su se umjesto gaća od žukovog platna nosile gaće izrađene od debelog bijelog sukna, a umjesto anterije bijeli suknjeni gunj sa rukavima, dužine do ispod koljena. Preko gunja se ogrčala vunena struka, pravougaoni ogrtač od vune ili kostrijeti, sa bogatim resama na krajevima, najčešće crne boje. Spičani su do sredine XIX vijeka na glavi nosili tzv. *napetu*, komad lanenog ili žukovog platna, bijele boje, naokolo ukrašena sa dvije crvene vođice, koja se vezivala pomoću dvije petljice i vrpce oko vrata. Takođe se rano počeo nositi i crveni fes sa kičankom, oko kojeg se zimi, u vrijeme hladnoće, obavijao dugački muški pojas ili crveni šal dužine do 1,5m.⁸⁴

Pored pomenute bijele suknene nošnje, u Spiču je krajem XIX i početkom XX vijeka nošena i svečana odjeća, koja je izrađivana od uvoznih i skupocjenih materijala, a koja je po kroju i materijalu istovjetna sa svitnom crnogorskom nošnjom. Razlika između ove dvije nošnje je u tome što je spičanska izrađena od tamnije čohe, ima manji broj elemenata i pojedini odjevni komadi imaju drukčiji naziv.⁸⁵

Svečana spičanska nošnja sastoji se iz sljedećih haljetaka:

Pri tijelu se nosila kupovna *košulja* od bijelog pamučnog platna sa kolijerom (okovratnikom), dugih rukava, koja je dosegala do ispod struka. Preko košulje se oblačila *anterija* (džamadan) sa rukavima, od crvene čohe, čije su se prednje pole široko preklapale, praveći izrez u obliku latiničnog slova V. Zakopčavala se po strani pomoću mesinganih dugmiča i petljica od crnog svilenog gajtana. Prednjice, leđa i ivice rukava su ukrašavane zlatnim ili crnim svilenim gajtanima u floralnom ornamentu. Preko anterije se nosila bogato izvezena *dušanka*. To je haljetak sa rukavima, izrađen od fine uvozne čohe, dužine do struka. Rukavi su samo

⁸² Nav. djelo, 265.

⁸³ Nav. djelo, 266.

⁸⁴ Nav. djelo, 265, 266.

⁸⁵ J. Vukmanović, nav. djelo, 216.

djelimično sastavljeni sa leđnom, pa su slobodno padali niz leđa. U potpazušnom dijelu su otvoreni sve do lakata, a za prednji su se kačili pomoću više ukrasnih mesinganih dugmadi i petljica od pozlaćene srme. Prednjice dušanke su ravno krojene i ne zakopčavaju se, a okrugla dugmad od pozlaćene srme sa koralnim perlicama na vrhu i petljice od pozlaćene srme imala su samo dekorativnu funkciju. Dušanka je duž svih ivica i šavova veoma bogato ukrašena zlatnim trakama i gajtanima i zlatovezom rađenim u floralnom ornamentu, a naročito na prednjicama na kojima su još bogate zlatne kićanke po obje strane. Zbog ovako bogatog načina ukrašavanja u narodu su je nazivali "zlatna dušanka". Osim zlatne postojala je i "svilena dušanka" koja se izrađivala od iste crvene čohe samo što se umjesto sa pozlaćenom srmom ukrašavala crnim svilenim koncem i gajtanima.

Umjesto dušanke, preko anterije, nosio se i *koret* (jelek), prsluk bez rukava od crvene svite. Doseže do struka i prednjice se ne preklapaju već su iskrojene pravo, tako da se jedva dodiruju, pa su vidljivi ukrasi na anteriji. Koret je bogato ukrašan duž ivica i po cijeloj površini prednjica i leđnog dijela sa ukrasnim trakama i gajtanima od zlatnog ili crnog svilenog konca, rađenim u floralnom ornamentu. Ivce prsiju su, po obje strane, dodatno ukrašene nizom sitnih dugmića od pozlaćene srme.

Široke *demije* (gaće) izrađivane su od fine čohe, modro-plave boje. Veoma su široke, a pri dnu se sužavaju praveći nogavice dugačke do ispod koljena. Na gornjoj ivici je fašica kroz koju se provlači uzica za vezivanje, pa su gaće zbog velike širine bile nabrane u struku, praveći pozadi kesu. Sa strana demije imaju po jedan usječeni džep koji se oko otvora bogato ukrašavao zlatnim širitima.

Preko demija i anterije opasavao se *silav*, kožni pojas sa više pregrada, u koji se zaticalo oružje i kačili tobolac i česa. Preko silava se omotavao *tarabuluz*, raznobojni svileni pojas sastavljen iz dvije ili tri pole različitog kariranog dezena, koje su se skupljale u širini struka. Ovaj pojas, poznat i kao trombolos, dobavlja se iz Carigrada. Njegova dužina kretala se između 3 i 6m, a krasile su ga rese izvučene na užim krajevima.

Na nogama su nošene bijele suknene *dokoljenice* koje pokrivaju dio noge od članka do koljena, a zakopčavaju se uz pomoć metalnih kopčica, bijele, vunene ili šarene *čarape*, a preko njih niske crne *cipele* ili *opanci*. Na glavi se nosila okrugla plitka *kapa*, po obodu presvučena crnom svilom, s tepelakom od crvene čohe na kojem su zlatnim koncem najčešće izvezeni inicijali vlasnika. Kako ističe Vukmanović, prije Prvog svjetskog rata kapa je bila nešto drukčija; deravija je bila od crne kadife, a na tepelaku, kao austrijski podanici, Spičani su nosili razne ambleme: austrijski grb, šestokraku zvijezdu ili inicijale svoga imena. Mnogi su, da bi izbjegli kapu s oznakom tuđeg podanstva, nosili tzv. *bugarsku šubar*, koju su pri svom povratku iz Turske donosili iz Bugarske, ili su je po uzoru na ovu, pravili kod kuće.⁸⁶

Od oružja su nošeni, zataknuti u silav, dvije ledenice i nož ili samo revolver. Spičani su od nakita najčešće nosili sat na srebrnom česteku (lancu), okačenom oko vrata. U znak korote muškarci su nosili oko ruke crnu bendu, a u slučaju veće žalosti su stavljali još crnu mašnu i presavijeni crni faculet oko vrata.⁸⁷

⁸⁶ Nav. djelo, 266, 269.

⁸⁷ Nav. djelo, 271.

Vremenom, usljed povoljnih veza sa stranim pijacama i učestalog odlaska Spičana u pečalbu, narodnu nošnju sve više zamjenjuje civilno odijelo.

ŽENSKA SPIČANSKA NOŠNJA

Do kraja XIX vijeka Spičanke su izrađivale odjeću kod kuće, od pristupačnih domaćih materijala, pretežno od žuke, lana i vune. Posao oko prerade sirovina, pređenja, pletenja, tkanja, krojenja i šivenja neophodne odjeće, obavljale su iskusnije i vještije žene.

Starija ženska nošnja sastoji se od jednostavnih, često grubo izrađenih haljetaka: Duga, široka košulja sa rukavima izrađivala se od bijelog, lanenog ili žukovog platna domaće proizvodnje. Veoma je jednostavno krojena i vezivala se ispod vrata sa dvije petlje od lanenog ili žukovog konca, ili kod djevojaka pomoću raznobojnih *kordunića* sa kiticama na vrhovima. Zanimljiv je podatak da su mlade u prćiju nosile veći broj ovakvih košulja ali da one sprijeda nijesu bile prorezane kako bi se što kasnije upotrijebile, pa bi je žena prorezala tek neposredno pred upotrebu i tada bi oko otvora stavila malu čipku.⁸⁸ Preko košulje se oblačio *kamižot* - jednostavna bijela haljina od žuke ili lana, koja se sastojala iz dva dijela. Gornji dio, tzv. stan je bez rukava, pripijen uz tijelo i jako razrezan na prsima, tako da se vide prednjice košulje. Donji dio kamižota je jako namrskan u struku i zvonasto se širi sve do članaka. Svečanija varijanta kamižota imala je pri dnu tri crvene *štrike*. Preko kamižota, oko pasa, nosio se dugi uzani *pojas* sa kiticama na krajevima, koji se tkao od vunene pređe koja se bojala u crno. Za pojas su se zaticale dvije bijele vunene *bošče* (traverse), jedna sprijeda, a druga pozadi. Pri gornjem i donjem kraju bošča je ukrašena sa resama i sa dva utkana crna *pasića*, *šarke*.⁸⁹ Zimi se umjesto kamižota oblačio bijeli *sukneni gunj* sa dugim rukavima, koji je gornjim dijelom pripijen uz tijelo i otvoren na prsima, a donji dio je namrskan u struku i zvonasto se širi. Mlađe žene su nosile još i *anteriju* - haljetak sa rukavima, otvoren na prsima, čija dužina doseže do struka, a koji se izrađivao od domaćeg bijelog sukna. Starije žene su nosile *abu* koja je istog kroja kao i anterija, s tim što se izrađivala od sukna tamnog kolorita. Duž ivica i po šavovima aba se ukrašavala tankim crnim gajtanima. U svakodnevnim prilikama, u zimskom periodu, i djevojke i žene su se ogrtale *strukom*, koja se tkala od bijele vunene pređe. Na nogama su nosile čarape ispletene od bijele vune ili žuke, sa po dva šava sa strane i opanke napravljene od goveđe kože. Na glavi se nosio bijeli *jašmak* (faculet) od lanenog platna, bez ikakvih ukrasa, koji se vezivao ispod brade. Starije žene su umjesto jašmaka nosile *starinsku krpju* ili kako se još zvala *avliju*, *abliju*, koja je bila od lanenog ili žukovog platna, pravougaonog oblika sa izvučenim kratkim resama na krajevima. U starija vremena nakit je bio jako skroman, pa su djevojke i žene nosile srebrne, niklene ili, rjeđe, zlatne minđuše, oko vrata nanizane na koncu korablje ili jakike, a prstenje, većinom srebrno, nosile su samo žene.⁹⁰

Haljeci **novije ženske nošnje za svakodnevne prilike** takođe su jednostavne izrade, uglavnom pravljeni kod kuće, od domaćih ili kupovnih materijala. *Košulja* sa dugim, širokim

88 Nav. djelo, 287.

89 Nav. djelo, 288.

90 Nav. djelo, 289.

rukavima je od kupovnog pamučnog platna bijele boje i duga je do iznad članaka. Otvor oko vrata je ovalno isječen i ne kopča se, već se stavi ukrasna igla pomoću koje se prerez sastavi. Košulja je ukrašena oko vrata, duž otvora na prsima i po rukavima čipkom, rađenom od bijelog pamučnog konca. Preko košulje se oblači *kotula* izrađena od bijelog kupovnog platna, pri dnu ukrašena sa bijelom čipkom. Preko kotule dođe *kamižot* - haljina

bez rukava koja je gornjim dijelom (*stan*) pripijena uz tijelo, a u struku je bogato nabrana i široko pada do iznad članaka. Izrađivao se od bijelog kupovnog platna, a oko otvora za ruke i duž ivica prsiju obrubljen je bijelom ili crvenom trakom. Kamižot je jako izrezan na prsima, tako da se vidi čipka na košulji. Djevojke su ponekad, umjesto kamižota nosile slično krojenu *rašu* - haljetak izrađen od tankog platna bordo boje, sa rukavima oivičenim zelenom platnenom trakom. Raša se nosila i zimi umjesto kamižota, samo što se izrađivala od sukna. Dok je kod mlađih žena ona tamno crvena, kod starijih žena je u

Spičanska nošnja

crnoj boji. Zimi se nosila još i *anterija* sa rukavima - haljetak nalik jaknici dužine do struka, koji se za mlađe žene izrađivao od svite u različitim nijansama plave boje, a za starije od sukna obojenog u crno.

Preko kamižota ili raše opasivao se crni tkani pojas, za koji se sprijeda zaticala *bokča* - vrsta travesa. Bokča je mogla biti od platna sa raznobojnim vertikalnim prugama ili od bijelog platna sa raznobojnim šarama pri dnu, a toliko široka i duga da je gotovo potpuno prekrivala prednji dio kamižota ili raše. Najčešće su se dobavljale sa strane, uglavnom iz Bara i Skadra.⁹¹ Na nogama su se nosile bijele pamučne dokoljenice, a preko njih su se obuvale kupovne kožne papuče ili gumeni opanci. Djevojke i žene su kosu prilikom češljanja dijelile na dva jednaka dijela po sredini glave i spuštale je prema dolje. U oba dijela bi umetnule po jedan kraj *opleta* napravljenog od crvene vunice koji se pleo zajedno sa kosom u dvije pletenice. Pletenice bi potom presamitile iza glave, zatim iznad čela, pa bi ih potom zavezale vrhovima opleta na potiljku. Zatim se preko kose stavljao bijeli *jašmak* - tkanine od batista, četvrtastog oblika, ukrašen u sva 4 ugla vezom od svilenog konca u vidu stilizovane grane. Jašmak bi se presavio skoro po sredini, stavio na glavu i potom vezao na potiljku (kod katolkinja) ili se puštao da slobodno pada niz leđa (kod pravoslavki). Djevojke katoličke vjeroispovijesti su ispod jašmaka nosile i plitku crvenu kapicu, koja se izrađivala od domaće, tanke, u crveno obojene vunice.⁹² Kapica je postavljena bijelim

91 Nav. djelo, 273.

92 Nav. djelo, 272.

platnom i obrubljena crnom, platnenom trakom, a pri vrhu ima našivene crne i bijele gajtane. Kada bi negdje išle, Spičanke su obično sa sobom nosile torbicu koja se tkala od žukovog ili lanenog konca. Torbice su bile četvrtastog oblika, različite veličine, ukrašene sa tri utkane horizontalne šare - dvije u crvenoj boji i jedna modra u sredini, a nosile su se okačene o ramenu pomoću bijelog platnenog korduna. Pravoslavke su često nosile i bijele, vunene torbice ukrašene crnom pređom.⁹³

* * * * *

Na ženskoj spičanskoj nošnji dominiraju tursko - orijentalni elementi, naročito od druge polovine XIX vijeka, od kada Spičani sve masovnije idu na rad u Tursku. Smatra se da je spičanska svečana nošnja nastala krajem XIX vijeka i da se nosila sve do početka drugog svjetskog rata, od kada je postepeno zamjenjuje građansko odijelo.⁹⁴ Ona se i u kroju i načinu izrade od finih uvoznih materijala, umnogome razlikuje od stare nošnje.

Svečana ženska nošnja sastoji se od sljedećih haljetaka. Pri tijelu se oblači *košulja* dugih, širokih rukava, izrađena od bijele svile, ukrašena oko vrata, duž otvora na prsima i po rukavima bijelim vezom i čipkom. Prema mjestu i načinu izrade razlikuju se nekoliko vezova: "*kordela* (merle) - čipkasti vez oko vrata i niz prsa, *na ronculicu* - vez oko ramena, *na pola-ronculice* - prostiji vez, *na gažiću* - vez niz ruku, *na šećerpar* - vez povrh rukava."⁹⁵ Otvor oko vrata je ovalno isječen i ne kopča se, već se stavi ukrasna igla pomoću koje se prorez sastavi. Preko košulje Spičanke katoličke vjeroispovijesti nosile su saju, a pravoslavke su umjesto saje najčešće oblačile štrikanu rašu. *Saja* je haljina bez rukava izrađena od uvozne crvene čoje. Sastoji se iz gornjeg dijela, takozvanog stana, koji je pripijen uz tijelo i donjeg - bogato nabrane suknje, koja je duga do stopala. Gornji dio stana je sprijeda otvoren, tako da se vidi čipka na košulji ispod, i duž svih ivica je porubljen zelenom čojom iza koje je našiven šareni gajtan izrađen od žute, crvene, crne i bijele svile. Donji dio saje - suknja, prilično je širok, sastavljen iz jedne prednje i četiri zadnje pole, koje su nafaltane. Pri dnu, saja je ukrašena raznim trakama i gajtanima; pri samom dnu je šareni gajtan, iznad njega traka od zelene čoje, ponovo šareni gajtan i zlatni širit, širine oko 5 cm. *Saja*, koja se smatrala za najljepši i najskuplji haljetak ženske spičanske nošnje, obično se izrađivala kod kuće, a materijal za njenu izradu se dobavlja sa strane, najviše iz Carigrada i Skadra.⁹⁶

Štrikana raša, haljetak bez rukava izrađen od tankog vunenog materijala zagasito crvene boje, krojena je, poput saje, iz gornjeg, uzanog dijela- stana, koji je sprijeda otvoren, i donjeg - široke namrskane suknje koja je duga do peta. Ivica stana su porubljene zelenom svitom i ukrašene šarenim gajtanom, izrađenim od crvene, žute, plave i bijele svite. Pri dnu suknje su tri žute štrike (trake), izrađene od svite, širene po 4 cm, po kojima je ovaj haljetak dobio ime.⁹⁷

93 Nav. djelo, 286.

94 Nav. djelo, 271.

95 Nav. djelo, 282.

96 Nav. djelo, 276, 277.

97 Nav. djelo, 278.

Umjesto saje i štrikane raše, koje su nosile nevjeste i mlađe žene, starije žene su oblačile kamižot, koji je isti kao i djevojački, ili običnu rašu - haljetak koji je krojem istovjetan štrikanoj raši, s tim što se izrađivao od crnog platna.

Preko saje ili raše opasavao se dugi *zeleni pojas*, izrađen od finog uvoznog vunenog materijala ili, rjeđe, od svile. Ovaj pojas se najčešće dobavljaio iz Carigrada i nosile su ga nevjeste prvih desetak godina braka. Ako bi se radilo o nerotkinji mogao se nositi i do četrdesete godine života.⁹⁸

Za pojas su mlađe žene zaticale najčešće dva svilena, kupovna *faculeta*, različito ukrašavana raznobojnim šarama i često sa resama pri dnu. Faculeti su približno iste širine (oko 75 cm), a dužina im je varirala, tako da je donji bio znatno duži. Umjesto faculeta starije žene su radije nosile

bokču, *travešu*, koja je izrađivana od različito dezeniranih svilenih materijala. U hladnijem vremenskom periodu oblačila se *anterija* - kratki haljetak sa rukavima dužine do struka, izrađen od fine, tanke svite u tamno-zelenoj boji za mlađe, ili tamno- plavoj za starije žene. Anterija je sprijeda rastvorena i ne kopča se, a na rukavima je po jedan

prerez na čijim ivicama su našiveni ukrasni mesingani dugmići i kopče. Po cijeloj površini bogato je ukrašena zlatovezom rađenim u floralnom ornamentu, kao i nizom zlatnih širita po šavovima i ivicama. Pored ovih, nosile su se i anterije jednostavnije izrade, ukrašene sa crvenim ili žutim gajtanima kakve su, uglavnom, nosile

starije žene. Na nogama su se nosile *dokoljenice* koje su se izrađivale različitim pletom od bijelog pamučnog konca, najčešće *na mrežicama*, a preko njih kožne papuče ili kupovne žute *crevlje* (cipele) sa niskom potpeticom, koje se vezuju pomoću kaiša. Kako navodi Vukmanović, do 1910. godine nosile su se *crvene prošvene crevlje* bez potpetica, izrađene od kože, koje su se nabavljale iz Bara i Skadra. Bile su ukrašene sa četiri svilene kitice u žutoj, crvenoj, crnoj i bijeloj boji i posebno sprijeda izvezene srmom.⁹⁹

Preko kose, koja se češljala na isti način kao u svakodnevnim prilikama, djevojke su stavljale *jašmak* - veći četvrtasti komad tankog bijelog batista, ukrašen u sva 4 ugla vezom od žutog svilenog konca u vidu stilizovanih grančica. Kod djevojaka katoličke vjeroispovjesti jašmak je izvezen kako u uglovima, tako i na središnjem dijelu i ima kratke rese. Donekle se razlikuje i način vezivanja između katolkinja i pravoslavki.

Na dan vjenčanja, nevjeste su preko kose stavljale *jašmačić*, koji su, u svečanijim prilikama, nosile i prvih godina braka. Jašmačić je manji komad bijelog, kupovnog šifona (35x10cm), preko kojeg je cijelom površinom prišiven svijetlo-žuti širit od srme i koji se vezuje pomoću *bičmica* - vrpca, izrađenih od srme.¹⁰⁰ Preko jašmačića se stavljala *čebra*, koja se izrađivala

Crnogorska porodica iz okoline Bara

98 Nav. djelo, 283.

99 Nav. djelo, 279.

100 Nav. djelo, 274.

od finog uvoznog platna bijele boje. Čebra je vrsta veće marame četvrtastog oblika, bogato izvezena srmom u vidu stilizovanih grana različite veličine. Nosile su je samo katolkinje, dok su pravoslavke imale zlatnu koprenu, koja je mrežasta i nešto veća.¹⁰¹ I čebra i koprena se vezuju tako da im krajevi slobodno padaju na ramena i niz leđa. Nevjesta je na dan vjenčanja na glavi nosila vijenac od prirodnog cvijeća, koji se plete sa tri prutića od pitomog šipka koji se ispreplijeću u vidu obruča. Obruč se kiti ružama i raznim cvijećem koje se pričvršćuje crvenim svilenim ili pamučnim koncem. Preko vijenca mlada ima dva crvena šarena faculeta koje su uzimali đeveri kao dar od mlade.

Svecana spicanska nošnja -
Iz postavke
Zavičajnog muzeja u Baru

U vrijeme korote žene ne nose nakit i ne idu ni na kakvo veselje, a žalost ispoljavaju i preko odjeće. Djevojke i žene katoličke vjeroispovijesti su, kada su u manjoj žalosti, nosile pod bradom zavezan "obaljeni jašmak" bez ikakvog veza i tamnu travešu. Ukoliko je žalost bila velika, na glavi su vezivale crnu maramu koju su spuštale preko čela do obrva i preko nje crni jašmak. Preko košulje su stavljale crnu krpnu koju su zaticale za naramenice raše ili kamižota i oblačile još rašu, travešu, anteriju, čarape i cipele - sve u crnoj boji. Pravoslavke su, kao i katolkinje, u slučaju veće žalosti oblačile crnu odjeću, s tim što nijesu stavljale maramu preko čela, već se zabrađivale crnom krpom koju su nosile u toku godinu dana.¹⁰²

Od nakita žene nose srebrne ili zlatne *brmjice* raznih oblika. Oko vrata je *đerđan*, sastavljen od mnogobrojnih pozlaćenih *pečica* i *korablja*, u kojima su *đinđuve*, a pri dnu visi *groščić* ili *parica* - sitni, obično turski novac.¹⁰³ Oko vrata se još nose jedna ili dvije *tundine*, različite dužine, izrađene od srebrnih ili pozlaćenih filigranskih kuglica. Na tundini je okačen krst, u kom je umetnuto pet ukrasnih kamenčića u boji - u središnjem dijelu je crveni kamenčić, a na krajevima krsta još po jedan, najčešće ljubičaste ili zelene boje. Preko prsiju se nosi ukras za grudi, takozvana *igla-ploča* - pozlačena igla sa pločom filigranske izrade, koja se

zabode po sredini, u čipku od košulje. Na ploči su sa obje strane prikačena po tri *sindirčića* (lančića) nejednake dužine, koji se kače sa posebnim kopčama na lijevoj i desnoj strani saje ili raše. Spicanke su takođe nosile i broševe, zlatni sat na ruci, narukvice - *belenzuke* i prstenje.

MRKOJEVIĆI (MRKOVIĆI)

Oblast Mrko(je)vića nalazi se u jugoistočnom dijelu Crne Gore. Proteže se obalnim dijelom između barsko-ulcinjske oblasti u dužini od 12 km, a obuhvata i brdovito - ravničarsku zonu

101 Nav. djelo, 275.

102 Nav. djelo, 286.

103 Nav. djelo, 279.

između planine Lisinja na sjeveru i brda Možure na jugu. Veći broj mrkojevićkih sela, rasutih po brežuljcima i planinskim stranama pripada barskoj, a manji broj ulcinjskoj opštini. Povoljan geografski položaj, blaga mediteranska klima, plodno zemljište i mnoštvo izvora, pašnjaka i šuma omogućili su rano nastanjivanje ove oblasti, o čemu svjedoči i više kamenih mogila iz praistorijskog doba. Smatra se da se na ovom prostoru prije više od deset vjekova naselilo slovensko pleme Mrkovići, po kom je nazvana čitava oblast. Mada je zvaničan naziv ove oblasti Mrkojevići, kroz raznu istorijsku i etnografsku građu, kao i u lokalnom govoru stanovništva, koristi se naziv Mrkovići. U govoru stanovnika Gorane i drugih zaseoka egzistira ime Mrkoći, dok Krajinjani stanovnike ove oblasti zovu Mrkoti. Najraniji pomeni Mrkojevića javljaju se u mletačkim izvorima iz 1409. godine (Li Marchoe) i u turskom izvoru- Katastarskom defteru Skadarskog Sandžakata iz 1485. godine, u kom se pominje selo Mrkojevići. Kroz istorijsku prošlost Mrkojevića smjenjivali su se uticaji i interesi raznih naroda, od kojih su, svakako, najjači uticaj ostavili Turci. Pad pod tursku vlast 1571. godine, izazvao je velike promjene u društvenom, političkom, kulturnom i vjerskom životu ovog stanovništva. Početkom XVII vijeka dolazi do pomjeranja stanovništva iz plodnih polja, kada mnogi napuštaju svoja imanja i sele se u krajeve gdje nije doprlo Otomansko carstvo. Ova pomjeranja su se javljala kao posljedica teškog života pod Turcima, a između ostalog su ih uslovljavali i česti sukobi sa haračlijama. U tom periodu Mrkojevići su bili pravoslavci i svako selo je imalo svoju crkvu. Marijan Bolica u opisu skadarskog sandžakata iz 1614. godine navodi da su u to vrijeme svi Mrkojevići bili srpske vjere "di rito serviano." Mrkojevići su bili pod turskom vlašću u periodu od 1571-1878 godine. S početka turske vladavine stanovništvo je postepeno i sporadično prelazilo u Islam, da bi krajem XVII vijeka došlo do masovne islamizacije. Već početkom XVIII vijeka u Veljem Selu je izgrađena prva džamija, a od druge polovine XVIII vijeka Mrkojevići su najvećim dijelom Muslimani. U islamizaciji su Mrkovići pronašli višestruke interese: bolje materijalno stanje, poreske olakšice, slobodniju trgovinu i sl. Mogli su mimo da se bave svojim tradicionalnim zanimanjima – zemljoradnjom i stočarstvom, pa i trgovinom, a svoj trgovački reon Bara i Ulcinja proširili su i na Skadar.¹⁰⁴ (Po predanju, prilikom turskog osvajanja Svača Mrkojevići su prišli Turcima u pomoć i tom prilikom Turci su u znak zasluga kao najveće vojničko odlikovanje dali Mrkojevićima bijeli barjak, kakav je dotad imao jedino Skadar. Uz to su od skadarskog paše dobili i povlasticu da idu na pazar u Skadar uoči pazarnog dana, da tamo prenoće i vrate se sledećeg dana, što drugim plemenima nije bilo dozvoljeno).¹⁰⁵ Mrkojevići su, postajući Muslimani postali dio islamske zajednice ali, s obzirom da se Turci neko vrijeme nijesu miješali u njihovu samoupravu, za izvjestan period su zadržali tradicionalne običaje svojih predaka. Žene se nijesu krile kao ostale muslimanke, već su se slobodno kretale bez zara. Vremenom, tursko-istočnjački uticaji postaju sve jači i postepeno zamjenjuju stare hrišćanske običaje, što se svakako ogleda i na nošnji.

* * * * *

¹⁰⁴ Edhem Peročević, *Školstvo u Mrkovićima 1885-2000*, Bar 2000, 19.

¹⁰⁵ Andrija Jovičević, *Crnogorsko primorje i Krajina*, Beograd 1922.

Muška nošnja je veoma jednostavne izrade, praktična i bez mnogo ukrasa, izrađena od domaćih materijala - ljetna od platna, a zimska od sukna.

Ljetnu nošnju karakteriše bijela boja i mali broj haljetaka: jednostavna bijela *košulja* dugih rukava, ravnog kroja, dužine do ispod struka sa okovratnikom i otvorom na prsima koji se kopčao običnim dugmadima. Gaće su šile žene od domaćeg platna izatkanog od mješavine pamučnih i konopljanih niti - tzv. *prćene gaće*. Veoma su jednostavne izrade, komotne i sa širokim nogavicama koje dosežu do članaka. Preko košulje se nosila pamučna *anterija* sa rukavima, a u struku se opasavao crveni pas. Na nogama su nošene pamučne čarape ili, ponekad, dokoljenice - *klašnje*, preko kojih su se obuvali *opanci* ili *pašmage* – plitka kupovna obuča koja se lako obuva i izuva, a koja je prihvaćena zbog odlaska u džamiju, gdje se po pravilu ulazi bez obuće.¹⁰⁶

Zimi se preko platnene košulje nosila anterija sa rukavima izrađena od vune i ukrašena suknenim gajtanima po ivicama. Prednjice anterije se preklapaju i zakopčavaju kao kod crnogorskog džamadana. Gaće- *čakšire* su izrađivane od sukna tamne boje, najčešće crne, šire u gornjem dijelu, a pri dnu, oko članaka jako sužene. Čakšire su na nogavicama sa strana i pri dnu oivičene sa suknenim gajtanima. Preko anterije se nosila *gubera*, kratka vunena kabanica sa rukavima. Mrkojevići su nosili i struku - *peraču*, vrstu ogrtača pravougaonog oblika izrađenog od vune. Perača se tkala u prirodnim tonovima vune, na bež i braon pruge, sa resama izvučenim iz osnove na oba uža kraja. Na nogama su nošene dokoljenice *klašnje*, koje su otpozadi i pri dnu oivičene vunanim gajtanima i preko njih *opanci* ili *pašmage*.

Za svadbu, pazar i druge svečanije prilike, muškarci su preko čakšira i bijele košulje umjesto anterije nosili *koporan* - haljetak izrađen od crvene svite, *svileni pas* i *carigradske poture* (cipele) na nogama.¹⁰⁷ Od nakita su najčešće nosili takozvani carigradski sat (srebrni ili zlatni džepni sat prikačen na lancu).

Mrkojevići su na glavi nosili crveni *fes* sa malom kičankom ili bijeli *ćulaf* - mala kapica polujajastog oblika koja pokriva samo tjeme, izrađena od valjane bijele vune ili platna. Glava se obično povezivala bijelom maramom - *šalom*, koja je pričvršćivala kapu pri glavi.¹⁰⁸ Prelaskom na Islam izdiferencirala se i nošnja, pa su se muškarci razlikovali po kapi - Muslimani su nosili *fes* sa kičankom, a pravoslavci crnogorsku kapu,¹⁰⁹ dok su katolici nosili bijele *ćelepöße* - plitke kapice izrađene od vune.¹¹⁰ U svečanim prilikama ova razlika je bila vidna i po odijelu jer je mali dio Mrkojevićkog stanovništva koji je zadržao pravoslavnu vjeru nosio crnogorsku nošnju, dok su Muslimani, koji čine većinu, nosili takozvanu carigradsku robu (carigradsko odijelo).

Svakodnevna ženska nošnja se izrađivala uglavnom od žukovog i lanenog platna, a manji broj odjevnih elemenata i od vune.

¹⁰⁶ Andrija Jovičević, *Crnogorsko primorje i Krajina*, Beograd 1922, 160.

¹⁰⁷ Nav. djelo, 158.

¹⁰⁸ Nav. djelo, 158.

¹⁰⁹ Etem Peročević, *Mikulići na kraju vijeka*, Bar 2003, 43.

¹¹⁰ A. Jovičević, nav. djelo, 161.

Pri tijelu se nosila bijela platnena *fanjela*, vrsta potkošulje sa dugim rukavima. Gaće-*brageše, dimije*, izrađivale su se od bijelog platna, a njihova dužina je dosegala do članaka. Djevojke su umjesto brageša nosile *česlače*, nešto uže platnene gaće bijele boje, dužine do članaka ukrašene pri dnu bijelom čipkom – *grešpom*. Udate žene su preko fanjele i brageša oblačile bijelu košulju dugih rukava, dužine do stopala, takozvanu *tkaninu*, izrađenu od platna. Djevojke su umjesto tkanine nosile bijele platnene *košulje* dugih rukava, bez ikakvog veza i jednostavne duge suknje koje su mogle biti raznih boja. Preko košulje se oblačio jelek (u lokalnom govoru, u pojedinim mrkojevičkim selima ga zovu i *džamadan*), kratki prsluk bez rukava, izrađen od platna, dug do ispod grudi, čije se dvije prednjice preklapaju i kopčaju na grudima. Jeleci su se izrađivali u bijeloj, žutoj, rozoj, plavoj ili nekoj drugoj boji. Prednjice su se ukrašavale vezom rađenim raznobojnim koncem. Preko košulje, oko pasa, se nosila *bovča* (bošča), vrsta kecelje izrađena od platna, najčešće crvene boje sa raznobojnim vertikalnim prugama. Bovču nijesu nosile djevojke, već samo udate žene, a za vrijeme korote, koja je trajala godinu dana, žene su nosile bijelu bovču. U hladnije vrijeme nosili su se jednostavni pleteni džemperu sa dugim rukavima, koji su se kopčali na grudima. Zabilježeno je i da su žene nosile *hrku*,¹¹¹ haljetak sa dugim rukavima koji je dosegao do iznad koljena, isprošiven poput jorgana. Djevojke su kosu dijelile na sredini i zaplijetale je u dvije pletenice koje bi puštile da slobodno padaju ili bi ih omotala oko glave preko tjemena, dok su udate žene kosu kupile u punđu koju su vezivale na potiljku. Jovičević iznosi podatak da djevojka čim se uda zasiječe kosu vodoravno do ramena i ne upliječe je više, što je prihvaćeno kao arbanaški običaj.¹¹² (Ovaj podatak se ne može prihvatiti kao potpuno pouzdan jer u većini sela nije zabilježen običaj skraćivanja kose poslije udaje, što su potvrdili i brojni kazivači prilikom terenskog rada u Mrkojevičima. Vjerovatno je ovaj običaj bio prihvaćen u selu Pelinkovići, jednom od mrkojevičkih sela, gdje se najjače osjećaju arbanaški uticaji). Žene su na glavi nosile *otos* – kružno, poput kapice izrezan karton, obavijen crvenom maramom cvjetnog dezena, koji su prekrivale bijelom maramom – *jašmakom*, dok su djevojke nosile samo jašmak.

Svečanu žensku nošnju nosile su nevjeste i udate žene u posebnim prilikama. U pojedinim mrkojevičkim selima ova nošnja se očuvala i do današnjih dana. Karakteriše je bijela boja i izrada od finog svilenog ćenara ili arkata. Kompletnu svečanu nošnju mještani Pečurica nazivaju *arkata*, što je zapravo naziv za svilenu tkaninu od koje se ona izrađivala. Pri tijelu se oblači *fanjela* - vrsta potkošulje sa dugim rukavima, izrađena od svile, ukrašena bijelim rekam vezom na grudima i po rukavima, duga do ispod struka. Preko fanjele se oblači *košulja* dugih rukava, jednostavnog kroja, sa dubokim izrezom oko vrata i dugačkim

Svakodnevna ženska nošnja iz Mrkojevića
(www.mrkojevici.org)

¹¹¹ Nav. djelo, 159.

¹¹² Nav. djelo, 160.

ravnim rukavima. Izrađena od bijelog svilenog ćenara i dužine je do stopala. Ivica izreza oko vrata, kao i ivice na rukavima, ukrašene su najčešće srebrnim nitima i trakama. Ispod košulje se oblače bijele svilene *brageše*, dimije dužine do članaka, koje su ukrašene pri dnu nogavica *grešpom* - čipkom bijele boje. Preko košulje se oblači *jelek* ili, kako ga još nazivaju *džamadan*. To je vrsta kratkog haljetka bez rukava, nalik prsluku, dug do ispod grudi, koji pokriva leđa do ispod lopatica, a sprijeda ima dvije uzane prednjice sa kopčama na krajevima, koje se zakopčavaju ispod grudi. Izrađuje se od bijele svile i na prsima je bogato ukrašen sitnim srebrnim šljokicama i vezom rađenim srebrnim nitima u stilizovanom floralnom ornamentu. Jeleci su se takođe izrađivali i u žutoj, roznoj, plavoj ili nekoj drugoj boji i uvijek se nastojalo da budu što bogatije ukrašeni raznobojnim svilenim koncem, zlatnim ili srebrnim nitima. Oko struka se opasavao *stiskač*- kraći pojas izrađen od bijele svile koji je na krajevima ukrašen sitnim šljokicama i vezom rađenim svilenim koncem raznih boja. Preko stiskača se nosi šareni svileni, *trambulos*, *trbulus* - vrsta dugog pojasa kariranog dezena, na krajevima ukrašen resama izvučenim iz osnove. Preko jeleka su ranije mlade nosile i *džibu*,¹¹³ haljetak bez rukava dužine do iznad koljena, izrađenu od fine svite i ukrašenu crnim gajtanima. Na glavi se nosi *otos ili šamija* - kružno izrezan tvrđi karton, nalik kapici, obavijen crvenom maramom cvjetnog dezena i unaokolo ukrašen *cekinima* ili *dukatima*, čiji se broj kretao u zavisnosti od bogatstva porodice. Preko otosa se stavljao *jašmak* - bijela svilena marama bez ukrasa, koja je poput vela padala niz leđa. Umjesto otosa, u nekim selima se nosila *kukura* u obliku niskog fesa obavijena faculetom i ukrašena dukatima. Preko otosa ili kukure, na dan vjenčanja, mlada je navlačila *duvak*- crvenu maramu dugačku do pojasa, oivičenu zlatnim nitima. Pravoslavne Mrkojevke su ranije nosile vjenčanu odjeću kao muslimanke, a u skorije vrijeme crnogorsku nošnju. Na nogama se nose svilene bijele *čarape* i kupovne cipele ili sandale. Od nakita se, pored cekina na glavi, nosi i niska cekina na grudima, oko vrata medaljon prikačen na dugom lancu i razno srebrno ili zlatno prstenje na rukama što je, naravno, zavisilo od materijalnog stanja porodice. Mlada je nosila nakit na glavi obično prve godine braka ili dok rodi prvo dijete. U ciklusu samrtnih običaja koristi se bijelo platno, takozvani *ćefilj*, dugo oko 14 m u koje se umotava tijelo pokojnika. Po običaju, nakon ritualnog pranja, žena se obavija tim platnom 7 puta (7 katova), a muškarac 5.

Jednostavnu mušku nošnju je rano zamijenilo građansko odijelo, dok se svečana ženska nošnja i danas često može vidjeti na mrkojevičkim svadbama i raznim kulturnim manifestacijama.

* * * * *

Do dolaska Turaka 1571. godine, Bar i Ulcinj su bili urbani centri sa razvijenim privrednim djelatnostima - trgovinom, zanatstvom, ribolovom i moreplovstvom. Turska, moćna vojna i politička sila, donosi svoje državno i društveno ustrojstvo, svoju kulturu i vjeru, što se

¹¹³ Jovan Vukmanović, *Svadba u Mrkovićima*, GEM II, Cetinje 1962, 80.

odražava u svim sferama života. Renesansni gradovi postaju turske kasabe, a veliki dio stanovništva postepeno prelazi u Islam stičući na taj način razne povlastice i privilegije. Osim dobrovoljnih, bilo je i prisilnih prelazaka na Islam, uslovljenih različitim, brojnim razlozima. Proces islamizacije koji je u kontinuitetu trajao više od tri vijeka, uveliko je izmijenio dalji tok života stanovništva barskog i ulcinjskog kraja. Promjene do kojih je došlo u društvenom, kulturnom i vjerskom životu, uslovile su postepenu transformaciju i u tradicionalnom odjevnom inventaru stanovništva. U šarenilu nošnji koje su egzistirale na području barske i ulcinjske oblasti, inače poznatih po svojoj multinacionalnoj i multikonfesionalnoj strukturi stanovništva, kao veoma karakteristična ističe se muslimanska gradska nošnja. Na njoj se najviše ogleda jak orijentalni uticaj, što je vidljivo ne samo u kroju i vrsti materijala, već i u samim nazivima pojedinih odjevnih elemenata, kao: čakšire, ječerma, ferman, džamadan, dimije, nanule itd. Za izradu gradskih nošnji, pored tkanina domaće izrade, koristili su se brojni uvozni materijali fabričke izrade: fina čoha, atlas, somot, pamučni i svileni "bez" (platno), kao i razne vrste svile i brokata. Odjeća se ukrašavala srmom – srebrnom ili pozlaćenom žicom, metalnom i svilenom bikmom (bućmom), kao i svilenim koncem i gajtanima. Gradske muslimanske nošnje su, pored svoje osnovne praktične funkcije, bile istovremeno i sredstvo pomoću kojeg se isticala staleška pripadnost i može se reći da su one, više od svih drugih nošnji, bile pokazatelj klasnih razlika i materijalnih mogućnosti njihovih nosioca. Na njima je veoma izraženo umijeće gradskih zanatlija - terzija i abadžija, koji su ispoljavali vrhunska dostignuća pri ukrašavanju, a pojedini primjerci, naročito kada su u pitanju begovske nošnje, predstavljaju unikatna i neponovljiva ostvarenja.

MUSLIMANSKA GRADSKA MUŠKA NOŠNJA

Pri tijelu se nosila *košulja* koja se uglavnom izrađivala od bijelog pamučnog platna, hinta ili čenara. Košulja je sa dugim rukavima i sa malom kragnicom oko vrata (kolijerom), razrezana na prsima i seže do ispod struka. Preko košulje se oblačio *džamadan* ili jelek, haljetak sa dugim rukavima ili bez njih, dužine do struka. Izrađivao se od fine uvozne čohe (svite), najčešće tamno plave, crvene ili zelene boje. Rukavi su, ukoliko ih ima, pri dnu razrezani i oivičeni zlatnim širitima i bogatim vezom rađenim zlatnim koncem u floralnom ornamentu. Vez je takođe zastupljen i na ramenom dijelu džamadana u vidu stilizovanih cvjetnih motiva. Nizom zlatnih širita i zlatovezom naročito su ukrašene prednjice džamadana koje se preklapaju, praveći izrez u obliku latiničnog slova "V" i kopčaju se po strani. Preko džamadana i košulje, ili samo preko košulje, nosio se *fermen* sa dugim razrezanim rukavima, dužine do struka. Izrađivao se najčešće od crvene ili teget čoje. Takozvani "čepken rukavi" su samo djelimično prišiveni uz rameni dio, a u potpazušnom dijelu i duž unutrašnjih ivica nijesu sastavljeni, tako da se ne navlače na ruke, već slobodno padaju i ovlaš pokrivaju rukave džamadana ili košulje. Fermen je cijelom površinom, duž ivica i po šavovima veoma bogato ukrašavan gajtanima, širitima i vezom od zlatnih niti

kojima je izrađen čitav splet stilizovanih vegetabilnih ornamenata. Prednjice su iskrojene pravo i ne zakopčavaju se, a veći broj okruglih dugmadi od pozlaćene srme sa koralnom perlicom na vrhu, imao je samo dekorativnu funkciju. Fermen se ponekad, na obje strane prednjica, dodatno ukrašavao bogatim zlatnim kičankama. Manje luksuzni primjerci, krojeni su na isti način, samo što su se umjesto zlatnim nitima ukrašavali sa crnim ili braon svilenim koncem i gajtanima. Preko košulje se u toplijem periodu nosio *jelek* - prsluk bez rukava, izrađen najčešće od fine bordo čoje, dužine do struka. Jelek se bogato ukrašavo duž ivica i po cijeloj površini prednjica i leđnog dijela sa ukrasnim trakama i gajtanima od zlatnog ili crnog svilenog konca, rađenim u floralnom ornamentu. Uz ovo su nošene široke gaće *čakšire* od čohe ili nekog finog platna, najčešće tamne boje, koje se od koljena sužavaju praveći nogavice dugačke do članaka. Oko pasa je provučen gajtan pomoću kojeg se vežu. Duž džepova, šireg tura i proreza pri dnu nogavica, čakšire su bogato ukrašavane zlatnim širitima i zlatovezom u floralnom ornamentu. Oko struka, preko čakšira i košulje vezivao se jednobojni *pas* ili svileni *trabolus* (trombolos), raznobojni svileni pojas sastavljen iz dvije ili tri pole različitog kariranog dezena, koje su se skupljale u širini struka. Dužina ovih pojaseva kretala se od 3-6m. i krasile su ih rese izvučene na užim krajevima. Na glavi je nošen *fesa* crnom svilenom kičankom ili *ćulaf* od valjane bijele vune preko kojeg se omotavala svilena marama. Na nogama su se nosile obične pamučne čarape, najčešće tamne boje, a preko niske, crne kožne cipele. Od nakita muškarci su najčešće nosili srebrni ili zlatni sat prikačen na lancu i zlatni prsten na ruci.

MUSLIMANSKA ŽENSKA GRADSKA NOŠNJA

Gradska nošnja Muslimanki odlikuje se prepoznatljivom formom i koloritom, kao i bogatim načinom ukrašavanja haljetaka sa srebrnim i zlatnim nitima, perlicama i biserima.

Svečana, ujedno i nevjestinska ženska nošnja u oblasti Bara i Ulcinja, izrađivala se od skupocjenih bijelih svilenih tkanina. Mještani su je nazivali "nošnja a la turka", što jasno upućuje na njeno orijentalno porijeklo. Pri tijelu se nosila *košulja* od šifona - (vrsta mekog pamučnog platna). Preko nje se oblačila druga košulja izrađena od svilenog ćenara ili arkata, sa dugačkim, širokim rukavima i sa dubljim izrezom oko vrata. Oko izreza i po cijeloj površini rukava košulja je ukrašena *kerama*-čipkom i bogatim vezom, rađenim zlatnim i srebrnim nitima u stilizovanom floralnom ornamentu, a veoma često i sa sitnim šljokicama i biserima. Preko košulje se oblačio svileni kratki *jelek* bez rukava, sa velikom kragnom koja pada preko leđa i grudi. Ukrašen je cijelom površinom, naročito na kragni, bogatim vezom. Sastavni dio ove nošnje su i *dimije* od skupocjenog svilenog brokata, satena ili atlasa, vezene zlatom, za čiju je izradu bilo potrebno 10-12 m. materijala. Na gornjoj strani je ućkur, čije su uže strane izvezene zlatovezom i pomoću kojeg se dimije skupljaju oko struka, pa u širokim naborima padaju do stopala. Dimije su na donjem dijelu skupljene iznad gležnjeva i ukrašene vezenim „pačalucima“ (nogavice koje su se naknadno našivale). S obzirom da su izrađivane od najfinijih svilenih materijala ispod njih su nošene još jedne, uže dimije izrađene od kambrika. Preko dimija i košulje opasavala se *čevra*, vrsta marame od bijele

svilene tkanine ili organdina, pri dnu ili cijelom površinom ukrašena zlatovezom i perlicama. Bogatije žene su preko dimija nosile haljetak, krojen poput kratke zlatovezom ukrašene suknjice nabrane u struku, sa nazubljenom donjim ivicom. Na nogama su nošene bijele pamučne čarape i razne vrste papuča od kože, pliša ili satena vezene svilom i ukrašene perlicama ili kožne špicaste cipele "jemenije." Nevjeste i mlađe žene su nosile na glavi *iljanlak* (hilalak)- vrsta kape od svile bogato ukrašena zlatovezom na tjemenom dijelu, sitnim "albanskim biserima" u vidu mrežice sa visuljcima i nizom dukata koji su padali preko čela. Preko iljanlaka, na dan vjenčanja, mlada je navlačila *duvak* - crvenu maramu dugačku do pojasa, oivičenu zlatnim nitima.

U svakodnevnoj nošnji su zastupljeni isti osnovni elementi-košulja, dimije i jelek, s tim što su nošeni u kombinaciji sa drugim odjevnim elementima. Na gornjem dijelu tijela nošene su košulje koje su se izrađivale od tankog pamučnog ili svilenog "beza", ravno krojene, sa dubokim izrezom na prsima, ukrašavane raznobojnim svilenim ili zlatnim nitima po površini rukava i oko vrata. Preko košulje su se nosili raznovrsni jeleci izrađeni od pliša, čohe, somota, brokata ili svile u različitim bojama. Bez obzira što su se razlikovali po načinu ukrašavanja i materijalu forma im je u osnovi bila ista - kratki prsluk bez rukava koji je mogao biti sa kragom ili bez nje. Ovaj haljetak su nosile i djevojke i žene i uvijek se nastojalo da bude što bogatije ukrašen zlatnim i srebrnim koncem, gajtanima ili svilenim nitima. Osim jeleka udate žene oblačile su preko košulje i *anteriju*, vrstu haljine bez rukava, koja doseže do ispod koljena, izrađenu od somota ili svite (čoje), najčešće crvene boje. Sprijeda je otvorena i od struka zvonasto pada. Ukrašavala se duž ivica i po cijeloj površini gajtanima, širitima i vezom od crnog svilenog ili zlatnog konca kod bogatijih. Ljepotom izrade, bogatstvom zlatoveza i motivima izdvajaju se primjerci anterija (ćurak)

Svečana ženska muslimanska nošnja

na kojima su prišiveni "čepken" rukavi koji se ne navlače na ruke već slobodno padaju. Rađene su od fine čohe, u gornjem dijelu uzano krojene, a od struka se zvonasto šire do ispod koljena. Po cijeloj površini i duž ivica ukrašene bogatim zlatovezom, zlatnim širitima i gajtanima, ovakve odjevne komade su mogle imati samo pripadnice viših slojeva. Begovske žene i žene bogatijih trgovaca nosile su dimije od svile, somota, čohe ili brokata, a žene srednjeg staleža nosile su dimije manje širine, izrađene od aladža ili šamaladža. Na nogama su nošene čarape izrađene od finog pamučnog konca, a preko njih drvene nanule, papuče ili ravne kožne cipele. Prilikom izlaska u grad žene nijesu išle zabrađene već su se kretale slobodno, bez zara koji su nosile samo one iz bogatijih porodica ili doseljenika iz Turske.

Žene i djevojke su češljale kosu na isti način tako što su je dijelile po sredini i pravile pletenice. Djevojke su ih najčešće nosile spuštene sprijeda, a kod udatih žena su padale niz leđa, ili su se obavijale oko glave. I žene i djevojke su kosu često bojile kanom. Na glavi su nosile mali fes, preko kojeg se stavljala *šamija* - marama izrađena najčešće od bijele svile, ukrašena šljokicama. Imućnije žene su imale *tepeluk* - fes izvezen biserima i zlatom. Udate žene su oko glave vezivale *sujru*, krpu od bijele svile ukrašenu "ojicama" od raznobojnog pamučnog konca.

Nakit Muslimanki je veoma bogat, izrađen različitim tehnikama, najčešće tehnikom livenja ili suptilnim filigranskim radom. Najviše se nosio nakit izrađen od zlata, srebra i bisera. Oko vrata su nošeni višestruki đerdani od bisera i niske dukata različite veličine koje su padale na grudi. Oko struka se opasavao karakterističan srebrni pojas, raskošan *kolan* (ežder, kapčalak), sastavljen od više međusobno spojenih srebrnih pločica različitog oblika, sa kopčom u obliku mašne ili leptira. Čest ukras na ženskim pojasevima su posebno ukrašene kopče za koje je uobičajen naziv *pafta*. Najčešće su rađene od srebra u formi badema, lista, ploče ili kruga. Na rukama je nošeno razno prstenje i belenzuci (narukvice), a kao obavezan dio ženskog nakita na ušima su nošene razne vrste srebrnih, zlatnih i bisernih minduša.

Djelovi gradske nošnje